

PINKSTEREN BREDA 1940

HOOFDSTUK XIV

DE TRAGEDIE VAN BREDA

Hij, die — uit hoofde van zijn functie of om andere bepaalde redenen — in de gelegenheid werd gesteld kennis te nemen van de opzet der militaire evacuatie, zoals die in 1939 was voorbereid en in den jare 1940 ook zoveel mogelijk ten uitvoer werd gebracht, zal in de evacuatiestaten de naam van „Breda” niet hebben aangetroffen. Een eventuele ontruiming van de Baroniestad was niet opgenomen in de ontworpen regeling voor het Zuidfront van de Vesting Holland en ook overigens was er geen enkel motief aanwezig om op het gebied van afvoer van burgerbevolking ten opzichte van deze West-Brabantse stad bijzondere maatregelen te treffen. Van Nederlands standpunt bezien dus zou Breda's bevolking niet moeten evacueren, al bleef dan ook voor haar tenslotte wel de mogelijkheid bestaan van een plotseling als het ware uit de lucht vallende ontruiming onder de drang van bijzondere oorlogsomstandigheden. Deze kans echter had de Bredase burgerij gemeen met de bewoners van elke andere plaats in Nederland en wettigde zeer zeker niet een opname in het algemene militaire evacuatie-plan.

Maakte dus een evacuatie van de burgerij der Baroniestad geen deel uit van de plannen der Commissie Burgerbevolking, zo was toch juist in deze stad met het oog op allerlei eventualiteiten, die een staat van oorlog zou kunnen brengen, goed voorbereid werk verricht.

Wat in vele gemeenten in dat opzicht ontbrak, nl. het vermogen om bepaalde situaties, door de krijg geschapen, te kunnen voorzien en zich te kunnen indenken in daaruit voortvloeiende gevolgen, dat was juist te Breda in belangrijke mate aanwezig, daar het hoofd der gemeente, als voormalig officier van de Generale Staf, beschikte over een militaire kennis en ervaring, die uiteraard ver uitgingen boven die, welke bij de gemiddelde burgemeester mogen worden verwacht.

Dit is dan ook de reden geweest, dat — al was dan in de gemeente Breda een eigenlijke evacuatie niet onder het oog gezien — in de mobilisatiemaanden van 1939 en 1940 aldaar onder leiding van de burgemeester uitgebreide voorbereidingen waren getroffen om, met het oog vooral op mogelijke luchtbombardementen, indien nodig, een tijdelijke spreiding van de burgerij zo snel en doelmatig mogelijk te kunnen bewerkstelligen. Te dien einde was de stadsbevolking ingedeeld in 51 wijken, voor welke leiding even zovele wijk- en reserveleiders waren aangewezen, terwijl de bewoners van elke wijk weer waren onderverdeeld in 20 groepen, voor wier aanvoering groepsleiders waren benoemd. Instructies voor deze wijk- en groepsleiders waren opgemaakt en uitgegeven en proclamaties met belangrijke aanwijzingen waren gedrukt en lagen voor een snelle uitgifte gereed. Met de burgemeesters van de gemeenten rondom Breda was een tijdelijke opname en onderbrenging van Bredanaars besproken en geregeld, zodat legering en verpleging tot in bijzonderheden waren voorbereid.

De samenstelling der tijdelijk uitwijkende wijk- en groepscolonnen was bij alle daarvoor in aanmerking komende bekend; geneeskundig personeel en materieel waren er bij ingedeeld evenals personeel voor het uitoefenen van politietoezicht; vrachtautomobielen voor de opname van kinderen en zwakke personen waren ter beschikking gesteld, terwijl, behalve dat de uitwijkenden zelf levensmiddelen zouden medenemen, bovendien nog vrachtauto's met voedselvoorraden de vluchtende massa's zouden begeleiden.

Ook de aangelegenheid van het vee was onder de loupe genomen met het gevolg, dat voor het op weiden brengen van groot vee en het afmaken van klein vee de regelingen klaar lagen. Eveneens waren er voor de verschillende stadsdiensten en gemeente-bedrijven de nodige maatregelen getroffen.

Al deze voorbereidingen echter waren gebaseerd op het motief van een tijdelijke uitwijking voor enkele dagen over korte afstand naar naburige gemeenten. Een werkelijke evacuatie over grote afstand met behulp van daarvoor geschikte transportmiddelen was nimmer in beschouwing genomen. Zó was de toestand, toen de Bredase burgerij zich op de avond van de 9e Mei 1940 ter ruste legde, evenmin als welke andere dan ook in Nederland vermoedend, dat de slaap, die de ogen kwam luiken, die nacht een overgang zou brengen van een periode van een meer dan honderdjarige vrede naar de verschrikkingen van de moderne oorlog. Doch zelfs toen men zich bij het ontwaken eensklaps vond gesteld voor het feit, dat Nederland was betrokken in de Europese krijg, was er niemand in Breda die zelfs dacht aan evacuatie, al begonnen dan al spoedig in en om de stad de eerste tekenen van de zo plotseling uitgebroken oorlog merkbaar te worden.

Om 4.00 des morgens bereikte de burgemeester de eerste mededeling, die wees op de mogelijkheid van het verstoren van de vrede. De districtscommandant van de Koninklijke Marechaussee deelde mede, dat men aanslagen verwachtte van binnen uit door vreemdelingen en als gevolg daarvan werd de burgerwacht gealarmeerd om de voornaamste gebouwen in de stad te bezetten. Spoedig daarna

— vroeg in de morgen — kwamen berichten binnen betreffende het binnendringen van Duitse troepen in ons land en over het bezetten van de bruggen over het Hollandsch Diep bij de Moerdijk door vijandelijke luchtlandingstroepen.

Na ontvangst van deze berichten werd de luchtbeschermingsdienst terstond in actie gebracht. Later binnenkomende berichten bevestigden, dat de Duitse agressie een feit was en dat niet ver van de stad bij de Moerdijkbruggen reeds gevechten in volle gang waren. De aankomst van een trein met geëvacueerd personeel van Philips aan het Bredase station vormde een nieuw bewijs, dat de oorlog plotseling over Nederland was gekomen.

Nieuwe maatregelen, in snel tempo genomen, vloeiden uit deze wetenschap voort. Het personeel der hulpposten voor de luchtbeschermingsdienst werd opgeroepen, de in werkverschaffing geplaatste arbeiders werden ingedeeld voor het maken van schuilloopgraven in de drukke volkswijken en een bureau werd ingericht in het stadhuis voor de stadscommissaris voor tijdelijke spreiding der bevolking. Pogingen, inmiddels aangewend om met het Algemeen Hoofdkwartier verbinding te krijgen, mislukten, zodat men op eigen initiatief bleef aangewezen en daarnaar handelde.

Het tempo van allerlei elkaar opvolgende maatregelen werd geaccentueerd door binnenkomende berichten omtrent gevechtshandelingen tussen Nederlandse en Duitse troepen in de omgeving van Zevenbergsche Hoek en Zwaluwe en later ook het neerkomen van enkele uit Duitse vliegtuigen afgeworpen bommen, die in de rand van de stad enige materiële schade veroorzaakten en waardoor twee inwoners van Breda werden gedood en drie gewond.

De gedachte aan een eventuele tijdelijke spreiding kwam door dit alles onwillekeurig meer naar de voorgrond en een begin van uitvoering werd feitelijk daaraan reeds gegeven door het doen overbrengen van ongeveer 450 ouden van dagen van het Gasthuis aan de Haagdijk met behulp van bussen en auto's naar Leur. Inmiddels werd met de directeur van de gemeentelijke geneeskundige dienst de verdere afvoer van in gezinnen verblijvende ouden van dagen en invaliden besproken. Beslist werd, dat deze zouden worden overgebracht naar een pensionaat in Etten, dat ter beschikking zou kunnen worden gesteld of eventueel ook naar een Retraite-huis te Seppe. Alle af te voeren verpleegden zouden voor de uittocht eerst in het Gasthuis aan de Haagdijk worden verzameld, om daarna, begeleid door zusters, naar het vluchtoord af te reizen. De zieken in de gezinnen zouden voorlopig thuis blijven.

Inmiddels naderde, terwijl in de Baroniestad in de morgenuren van de 10e Mei allerlei voorbereidingen werden getroffen, het gevaar voor deze stad van twee kanten. De grondgedachte van het Duitse veldtochtsplan was de gezamenlijke weermacht — in het bijzonder leger en luchtmacht — zodanig in te zetten, dat bij consequente doorvoering der beoogde operaties de totale vernietiging der Frans-Britse strijdkrachten zou worden verkregen. Het zwaartepunt van de aanval zou daarbij op de linkervleugel van het doorbraakfront worden gelegd, met schijnbare handhaving slechts van het tegenovergestelde.

De tegenstander speelde daarbij de Duitse legerleiding in de kaart, want de concentratie van grote Frans-Britse gemotoriseerde strijdkrachten in Noord-Frankrijk tegenover België had reeds zo goed als zekerheid gebracht bij de Duitse Staf, dat bij het geallieerde opperbevel het plan bestond met de meeste spoed België binnen te vallen en door dit land een strategische opmars uit te voeren.

Inderdaad bleek dit volkomen juist. Maandenlang had de Generale Staf der Geallieerden zich bezig gehouden met het tot in de kleinste bijzonderheden bestuderen en voorbereiden van de opmars door België, waarbij was uitgegaan van het standpunt, dat bij schending van het Belgische gebied door Duitse troepen, de tegenstand der Belgen althans van die aard zou kunnen zijn, dat de geallieerden de linie Antwerpen—Namen zouden kunnen bezetten. Bovendien zou achter deze lijn het VIIe Franse leger, behorende tot de onder het bevel van Generaal Billotte staande 1e Legergroep, onmiddellijk voor een bijzondere stoot in actie komen.

Dit VIIe Leger nl., dat de uiterste linkervleugel van het geallieerde front vormde, stond tegenover de Belgische Zuidgrens opgesteld in het rayon Duinkerken—Lys—Boulogne en had de taak zo snel mogelijk door België heen te trekken om onder bevel van de onstuimige houwdegen Generaal Giraud de Belgisch-Nederlandse grens te overschrijden en tot Breda vooruit te stormen met zijn gemotoriseerde eenheden. Het was juist de soort opdracht, die deze geniale aanvoerder lag en zodra het ogenblik gekomen was, snelde het Franse Leger dan ook inderdaad Noordwaarts, overschreed de Belgisch-Nederlandse grens en rukte zowel door Zeeuwsch-Vlaanderen als meer Oostelijk door Brabant in Nederlands gebied op.

Tezelfder tijd echter was door de commandant van de Duitse Legergroep B, Kolonel-Generaal von Bock, het 18e Duitse Leger van Generaal von Küchler in het gebied tussen de Noordzee en Venlo ingezet en was om 5.35 in de vroege morgen van de 10e Mei de Zuidelijkste van de drie gevechtsgroepen, waarmede dit leger de aanval begon, in actie gekomen in het rayon Zuid van de Rijn in de richting

Dordrecht. Deze Zuidelijkste groep had bovendien de opdracht belangrijke wegenknooppunten bij de Scheldemond te bezetten, teneinde de mogelijkheid van een landing van geallieerde strijdkrachten van de zeezijde te kunnen tegengaan. Na het forceren van de dun bezette Maaslinie en het bij verrassing nemen van een brug over de Maas en twee bruggen over het Maas-Waalkanaal stonden in de avond van de eerste gevechtsdag reeds sterke afdelingen van deze gevechtsgroep ten Westen van de Maas gereed voor een aanval op de Peel-Raamstelling, die echter tenslotte zeer weinig inspanning vereiste, omdat deze stelling door de Nederlandse legerleiding — overeenkomstig het operatieplan — onder achterlating van een ijz scherm van troepen, in de morgen van de 10e Mei was ontruimd, zodat de weerstand der overgebleven zwakke bezetting spoedig kon worden gebroken en op de 11e Mei de Duitse opmars door Brabant in de richting Zeeland kon worden voortgezet.

Op 12 Mei stieten delen van deze gevechtsgroep ten Zuid-Westen van Eindhoven op tot daar doorgedrongen vooruitgeschoven gemotoriseerde strijdkrachten van Giraud's Leger en wierpen deze terug in de richting Breda, terwijl op de 13e Mei andere delen van von Kùchler's 18e Leger reeds in de nabijheid van die stad opdoken om door te stoten in de richting Roosendaal—Bergen op Zoom. Het kwam tot verbitterde gevechten tussen Duitse en Franse gemotoriseerde eenheden op Nederlands territorium, waarbij de met uitstekend moreel, maar inferieur materieel strijdende Fransen werden teruggedrongen op Bergen op Zoom en de Vesting Antwerpen en aldus het nog in strijd gewikkelde Nederlandse leger werd afgesneden van de geallieerde troepen in België en de in Zeeland opererende Nederlandse afdelingen. Dit alles — in het kort vermeld — vormde de achtergrond, waartegen de tragedie van de evacuatie van Breda zich zou gaan afspelen.

Op de eerste oorlogsdag was men zich aldaar van de nadering van dit op handen zijnde treurspel nog allerminst bewust. De leiding der gemeente ging intussen voort met het nemen van vereiste maatregelen. In de loop van deze dag arriveerde het bericht, dat Etten was gebombardeerd, zodat het minder gewent leek ouden van dagen uit Breda naar het oorspronkelijk daarvoor uitgekozen pensioonaat te Etten door te zenden. Met de gemeente Tilburg werd telefonisch contact opgenomen met het verzoek omtrent de nadering der Duitsers zoveel mogelijk op de hoogte te worden gehouden.

In de avond van die eerste dag kwam te Breda een autotransport aan met ongeveer 400 zwakzinnige meisjes van het gesticht „De Bolderhof” te Druten onder leiding van een vervoercommandant van de D.E.V. In het hoofdstuk betreffende de afvoer van de verpleegden uit gestichten werd in dit-zelfde deel reeds beschreven, hoe deze zwakzinnige patiënten, omdat op de K.M.A., waar ze werden ondergebracht, geen schuilgelegenheid en geen behoorlijke verduistering aanwezig was, op de 11e Mei zijn overgebracht naar het Kasteel Bouvigne.

Van de nadering van de Franse troepen was inmiddels te Breda op de 10e Mei nog niets bekend geworden. Eerst in de nacht van de 10e op de 11e Mei kreeg men daarvan het eerste bewijs, toen te ongeveer 2.00 een Frans officier op een motorrijwiel ten stadhuize arriveerde, teneinde contact op te nemen met de burgemeester en eventueel ook met Nederlandse militaire autoriteiten. Deze officier deelde mede, dat een sterke colonne Franse lichte troepen voor Rijsbergen stond en deze troepen bij hun nadering veel last ondervonden van de hindernissen, die door Nederlandse militairen waren opgeworpen. Gevraagd werd deze hindernissen zo spoedig mogelijk te doen opruimen en om de brug bij Boschhek te doen versterken. Als antwoord op dit verzoek werd onmiddellijk personeel voor de uitschakeling der hindernissen uitgezonden.

Te 5.00 werd een telefonisch bericht ontvangen van de Commissaris der Koningin in de provincie waarin gemeld werd, dat de Duitsers zich reeds Westelijk van 's-Hertogenbosch bevonden en dat de Fransen met gemotoriseerde eenheden in aantocht waren vanuit de richting Turnhout. Tussen 5.00 en 6.00 kwam de tijding, dat 's-Hertogenbosch door de Nederlandse troepen werd ontruimd, dat het Peeldivisiefrent was doorbroken en troepen dezer divisie in Westelijke richting in snel tempo terugvloeiden. In verband met het binnenkomen van vele valse geruchten, o.a. betreffende het doordringen van Duitse vooruitgeschoven afdelingen tot in de onmiddellijke nabijheid van Breda, werden omstreeks 10 uur leden van de Ban III der Burgerwacht uitgezonden in de richtingen Tilburg, Zwaluwe en Etten om de toestand te verkennen.

Reeds spoedig kwam vanuit de richting Tilburg mededeling binnen, dat Nederlandse en Franse troepen contact met elkaar hadden verkregen. Te omstreeks 10.15 verscheen te Breda een Frans officier met enkele manschappen van de radiogroep van een gemotoriseerde legerafdeling, die trachtte een verbinding tot stand te brengen met het commando van de Peeldivisie of III L.K., maar daarin niet kon slagen. Kort daarna bevestigden berichten van de naar Etten uitgezonden verkenners van de burgerwacht, dat de voorste afdelingen van een op camions vervoerde Franse divisie in deze plaats waren aangekomen en het in de bedoeling der Fransen scheen te liggen, in Oostelijke richting op te rukken. Uit opgevangen uitlatingen meende men te moeten opmaken, dat de Commandant dezer troepen

er op gerekend had de Nederlandse bezetting van de Peelstelling te kunnen versterken, doch dat, nu dit niet meer mogelijk bleek, eventueel een weerstandslinje zou worden ingenomen tussen Tilburg en Den Bosch. De sterkte der Fransen werd ruwweg op een 20 000 man geschat.

Dat deze laatste berichten op waarheid berustten, werd weldra aangetoond door het opduiken van de eerste kleinere Franse afdelingen bij Breda zelf, gevolgd door grotere verbanden, die omstreeks 11.30 in snel tempo door de stad heentrokken op mars naar het Oosten. Te 12.30 belde een verkenners van Ban III der burgerwacht op uit Etten, met de mededeling, dat circa 20 000 Fransen in opmars waren om — waar een vasthouden van de lijn Den Bosch—Tilburg blijkbaar niet meer mogelijk werd geacht — stelling te nemen achter de Mark en in de rand van Breda. Dit bericht nu was zeer alarmerend, want indien het waarheid bevatte, betekende het, dat de stad Breda gevechtsterrein zou gaan worden en natuurlijk ook in de directe bombardementszone zou komen te liggen. De burgemeester begreep, dat de Franse bevelvoering, overwegende dat de lijn Tilburg—Den Bosch niet meer kon worden bereikt, thans de Marklinie wilde bezetten om, daarachter weerstand biedend, Zeeland te kunnen openhouden. En hij realiseerde zich eveneens, dat de gehele situatie rondom Breda thans van die aard was geworden, dat het oorspronkelijk zo zeer als verre mogelijkheid beschouwde gevaar van een evacuatie zijner gemeentenaren thans plotseling angstig dichtbij was gekomen.

Tal van andere berichten, die binnenkwamen en soms zeer fantastisch luidden en verwarrend werkten, waren mede oorzaak, dat de burgemeester, die Breda steeds meer zag worden tot ontmoetingsgebied van beide strijdende partijen, contact met de Franse bevelvoering hoogst noodzakelijk achtte, teneinde te weten te komen, wat eigenlijk de plannen van het Franse commando waren. Te dien einde kreeg te ongeveer 14.00 op Zaterdag 11 Mei een der wethouders opdracht van het hoofd der gemeente om, vergezeld van de sous-chef van de economische dienst der Bredase burgerwacht, zich naar Etten te begeven, waar volgens ingewonnen berichten de commanderende Franse officier zich nog moest bevinden, om zich omtrent de bedoelingen van het Franse Commando nader te oriënteren.

Voorlopig scheen inderdaad uit de verrichtingen der bondgenoten op te maken, dat deze zich achter het rivierte de Mark wilden nestelen om daar de oprukkende Duitsers tegen te houden. Te Etten in het Patronaatsgebouw trof de Bredase deputatie de bevelvoerende officier, Generaal Durand, aan en werd zij in zijn tegenwoordigheid te woord gestaan door Kolonel Denin.

Op de vraag van Nederlandse zijde gesteld, wat de Franse troepen van plan waren te doen, met het oog op voor de burgerbevolking der stad te nemen veiligheidsmaatregelen, deelde de Kolonel na overleg met Generaal Durand mede, dat het in het voornemen der Franse legerleiding lag om de Marklinie en de stad Breda tot het uiterste te verdedigen. Men hoopte met behulp van de reeds aanwezige troepenmacht 5 tot 8 dagen te kunnen stand houden, vooral als nog te verwachten versterkingen aan zware artillerie en luchtdoelgeschut tijdig zouden arriveren. In verband met dit alles achtte Generaal Durand een evacuatie der bevolking van Breda noodzakelijk. Daaromtrent nader gevraagd, gaf hij als zijn mening te kennen, dat van een uittocht der bevolking naar het Oosten, vanwaar de Duitsers oprukten, evenmin sprake zou kunnen zijn als van een exodus naar het Westen, waardoor de uit die richting uit Zeeland in aantocht zijnde Franse troepen in hun bewegingen zouden worden belemmerd, terwijl een uitwijken naar het Noorden eveneens uitgesloten moest worden geacht, in verband met het feit, dat bij Zevenbergen, Moerdijk en Zwaluwe de vluchtende Bredanaars ook Duitse troepen op hun weg zouden vinden. Slechts restte dus de Zuidelijke richting, voerend naar Belgisch grensgebied en op de Michelinkaart, waarop werd gewerkt, omdat men blijkbaar niet over Nederlandse militaire stafkaarten beschikte, werden de twee hoofdwegen over Hoogstraten en Zundert-Wuestwezel naar Antwerpen als enige mogelijkheid van afvoer van burgerbevolking aangewezen. Van Bredase zijde werd aangevoerd, dat een volledige evacuatie van een bevolking van 50 tot 70 000 zielen niet veel minder dan een ramp zou betekenen en dat gaarne door de burgerij desnoods een aanzienlijk risico zou worden genomen, indien zij maar in haar woonplaats zou mogen blijven.

Kolonel Denin echter deelde namens zijn generaal mede, dat hiervan geen sprake zou kunnen zijn, daar de Franse troepen Breda tot het uiterste zouden verdedigen. Het ter plaatse blijven van de bevolking is uitgesloten, zo luidde het Franse standpunt: „Il faut évacuer”, een bevel, waarvan echter betreurd moet worden, dat het niet op schrift werd verkregen. Als pleister op de wonde werd echter medegedeeld, dat de Bredanaars nog wel enige dagen de tijd zouden hebben om hun uittocht voor te bereiden en dat een begin der evacuatie op Maandag 13 Mei vroeg genoeg zou zijn. Op de vraag van de Bredase wethouder of het dan verantwoord was om de zieken en ouden van dagen op Zondag 12 Mei af te voeren en daarna de evacuatie met de valide bevolking op Maandag een aanvang te doen nemen, werd van Franse zijde geantwoord, dat men daarmede, gezien de stand der krijgsverrichtingen op dat tijdstip, genoegen kon nemen.

Bij het verlaten van het Patronaatsgebouw na het beëindigen van het onderhoud moest voortdurend dekking worden gezocht voor boven Etten verschijnende Duitse vliegtuigen en uit uitlatingen van Franse soldaten bleek, dat de aankomst van zware artillerie en van luchtafweergeschut elk moment werd verwacht en vooral ook het laatste met blijdschap zou worden begroet.

Na terugkomst uit Etten werd in de eerste plaats aandacht gewijd aan de verdere afvoer van zieken en ouden van dagen. Besloten werd te trachten ernstige zieken de volgende dag naar Seppe te doen overbrengen en de ouden van dagen naar Oud-Gastel te expediëren. Dit vervoer zou zoveel mogelijk met bussen van de B.B.A. plaats hebben. Indien werkelijk de stad volledig zou moeten worden ontruimd, zou getracht worden, alle moeilijkheden ten spijt, de bevolking in Zuidelijke richting af te voeren.

De wijkleiders en reserve-wijkleiders werden opgeroepen voor een dringende vergadering nog diezelfde avond ter bespreking van de op handen zijnde evacuatie en voor het ontvangen van de daarvoor uit te geven orders, dit alles ondanks het verheugende bericht, dat Engelse troepen te Roosendaal waren aangekomen en nu op hun beurt Oostwaarts marcheerden om hun Franse en Nederlandse bondgenoten te hulp te snellen, hetgeen intussen al spoedig een „canard” bleek.

Inmiddels vielen te 16.15 bommen in de Belcrumpolder, bij het station en op de Terheydense weg, die enkele slachtoffers maakten en accentueerden een klein uur later opnieuw in de omgeving van het station neerkomende Duitse vliegtuigbommen de stelling, dat de positie der bevolking der Baroniestad met het uur gevaarlijker begon te worden.

Te 19.15 verscheen wederom een Frans officier ten stadhuis, die enkele inlichtingen verschafte omtrent de door de Fransen in te nemen stelling en met nadruk het advies gaf te evacueren en dat wel zo spoedig mogelijk, daar het verkeer met automobielen en motorrijwielen zeker weldra zou worden verboden, doch voor die Zaterdagavond in elk geval nog was toegestaan. Die avond te 21.30 had de vergadering plaats van de voornaamste leiders der evacuatie. Tijdens deze besprekingen werd besloten, dat de evacuatie, ondanks de korte termijn van voorbereiding, zo goed mogelijk zou worden georganiseerd.

Een proclamatie aan de bevolking zou uitgaan en daar de nog resterende dag, voordat de afvoer der valide bevolking zou gaan beginnen, een Zondag was, zouden op die Zondag (Eerste Pinksterdag), alle winkels geopend blijven. Aan de op Tweede Pinksterdag uitwijkende bevolking zou worden aangeraden zoveel mogelijk etenswaren mede te nemen, terwijl bovendien 4 grote vrachtauto's zouden worden volgeladen met meel, suiker, peulvruchten en andere levensmiddelen, opdat tijdens de uittocht de voedselvoorziening niet spoedig in het ongerede zou behoeven te geraken. Klein vee, honden, katten, kippen etc. zouden moeten worden afgemaakt, het grote vee zou de polder in worden gejaagd.

Wat de te bereiken vluchtorten aangaat, werd het standpunt ingenomen, dat, waar alleen uitwijking in Zuidelijke richting zou mogen plaats hebben en de Fransen langdurige weerstand wilden bieden achter de Mark in de Oostrand van Breda, het onmogelijk zou zijn, de gehele gevolking onder te brengen in kleine plaatsen op Nederlands gebied ten Zuiden van Breda, niet alleen omdat die een onvoldoende opname-capaciteit zouden hebben, maar vooral, omdat deze zelf bijna zo goed als zeker strijdtonel zouden worden. Een uitwijken naar Belgisch gebied en met name naar de grote Scheldestad Antwerpen leek daarom de oplossing. Tijdens deze avond-vergadering stelde de burgemeester zich telefonisch in verbinding met het Departement van Binnenlandse Zaken en zette de Secretaris-Generaal de toestand uiteen. Deze achtte, na gepleegd overleg met de Minister, eveneens een evacuatie naar Antwerpen gewenst en deelde zijnerzijds mede contact te zullen opnemen met de Belgische regering om de komst der af te voeren Bredase burgers voor te bereiden. Nadat aldus definitief was uitgemaakt, dat evacuatie naar Antwerpen zou plaats hebben en gemarcheerd zou worden langs de twee wegen: Zundert—Wuestwezel—Antwerpen en Hoogstraten—Antwerpen, werd overeengekomen, dat in iedere richting iemand per auto zou vooruitgaan om de ontvangst van de vluchtelingenscharen in de plaatsen langs de route te regelen. Een der wethouders en de gemeente-secretaris zouden aldus elk aan een der colonnes voorafgaan, terwijl achter de ene de stadcommissaris-ontruiming en achter de andere het hoofd van de economische dienst der burgerwacht per auto volgen zou om bij het verder trekken na gehouden nachtverblijf de afmarsch te organiseren en controleren. Met iedere colonne van 1000 te evacueren personen zou een vrachtauto meegaan voor hulpverlening aan eventuele zwakken en kinderen. Bovendien zouden aan elk zo'n colonne van 1000 een dokter, enige verpleegsters, een paar politie-agenten en indien mogelijk ook een geestelijke worden toegevoegd.

Na het vertrek van de massa's der valide bevolking, zou de burgemeester — zoals van een leider met goed inzicht mocht worden verwacht — zichzelf met een kleine staf van medewerkers in de snelste gang naar Antwerpen begeven om aldaar contact te zoeken met het gemeentebestuur en voorbereidingen te treffen voor de onderbrenging en de verpleging der geëvacueerden in de Sinjorenstad. Intussen zou deze georganiseerde uittocht nog niet een algemene zijn.

Van verschillende diensten (lichtbedrijven, waterleiding, slachthuis, gemeentelijke geneeskundige dienst, gemeentereiniging, luchtbeschermingsdienst, politie en brandweer) zou enig personeel tot Dinsdagmorgen te Breda achterblijven. De ongeveer 200 personen, die dit contingent achterblijvers met de gezinnen mee zou omvatten, zouden daarna volgen op vrachtauto's, die zo snel mogelijk op de beide aangegeven routes de zich voortbewegende vluchtelingencolonnas zouden achteroprijden en zich daarbij aansluiten.

De afmars van de bevolking zou des Maandagmorgens te 3.00 aanvangen en met het oog op het gevaar van luchtbombardementen zouden de verschillende wijken ieder afzonderlijk een tijd van samenkomst aangegeven krijgen om na het appél de weg naar tijdelijke ballingschap op te gaan. Een onderwerp op zichzelf bij deze totale exodus uit Breda vormde de bevolking der randgemeenten Ginneken, Princenhage en Teteringen. Het gemeentebestuur van de Baroniestad stelde zich zo snel mogelijk in verbinding met de bestuurders der randgemeenten, waarbij aan Princenhage werd geadviseerd de bevolking niet te laten wegtrekken, doch in geval van nood haar in de kerkdorpen in de omgeving onder te brengen. De burgemeester van Teteringen werd in overweging gegeven om de bewoners van de Teteringse Dijk bij de Bredase burgerij te doen aansluiten, doch de ingezetenen van het eigenlijke dorp niet te laten evacueren. Wat Ginneken betreft, aan deze gemeente werd het verzoek gericht om, indien men aldaar tot uitwijken wenste over te gaan, de bevolking te doen vertrekken na die van Breda. Tenslotte werd in de vergadering van die Zaterdagavond ook nog besloten, dat zij, die reeds Zondag wensten te vertrekken, zouden mogen afreizen, zonder dat echter een dergelijk vervroegd heengaan van personen of gezinnen zou worden aangemoedigd.

Aldus waren alle mogelijkheden en wenselijkheden zoveel als voor de organisatie der evacuatie nog doenlijk was, onder het oog gezien en mocht, mede in verband met de beschikbaar staande transportmiddelen, worden aangenomen, dat, hoe snel de voorbereiding dan ook had moeten geschieden, de algemene uittocht der Bredanaars in de richting van de Belgische grens in behoorlijke banen zou kunnen worden geleid. Dat tenslotte dit voorbereidende werk onder invloed van de snel veranderende omstandigheden toch nog ten dele ongedaan werd gemaakt, zou spoedig blijken.

Reeds gedurende de nacht van Zaterdag op Zondag gebeurde er iets, dat de ontworpen evacuatieregeling aanzienlijk in de war moest sturen. Tal van auto's, die gereed waren gesteld om diensten te verrichten ten bate van de evacuerende bevolking, bleken op de volgende Pinkstermorgen niet meer aanwezig. Gedurende de nacht waren ongeordende troepen van zeer uiteenlopende sterkte door de stad Breda naar het Westen getrokken. Het waren onderdelen van de Peeldivisie, die tijdens hun op een vlucht gelijkende snelle terugtocht in de richting Zeeland een weinig hartverheffende indruk maakten, onder meer, doordat sommige soldaten om burgerkleding vroegen. Om het tempo van hun terugtocht te bespoedigen, werden door deze terugvloeiende troepen vrijwel alle gereedstaande automobielen bemachtigd en medegenomen, terwijl ook door de Fransen — zij het dan in mindere mate — motorvoertuigen in beslag werden genomen. Het gevolg van deze nachtelijke requisities was, dat het hoofd van het rijdend transport van de economische dienst der burgerwacht op de morgen van de Eerste Pinksterdag de burgemeester moest melden, dat praktisch het gehele voor de stadsevacuatie gereed staande automaterieel in de loop van de nacht was verdwenen, een bericht, dat voor de leiding der evacuatie een ware Jobstijding betekende en de kansen op een goede verzorging der uitwijkenden met één slag veel slechter deed worden.

In de vroege morgenuren van deze voor de Bredanaars onvergetelijke Oorlogs-Zondag begonnen vele burgerwachters, die dienst deden, op verschillende punten weg te lopen, nadat berichten waren binnen gekomen, dat Duitse voorhoedeafdelingen reeds Tilburg hadden bereikt. Nadat de halfhartigen op hun plicht was gewezen, bleek het moreel weer in zoverre hersteld, dat zij hun posten wederom betrokken.

Inmiddels kwam van de directeur der gevangenis de vraag, wat bij een ontruiming der stad met de gevangenen moest gebeuren. Hem werd aangeraden orders in Den Haag te vragen. Later werd overeengekomen, dat de gevangenen zouden worden weggevoerd, indien er vervoermiddelen voor hen konden worden verkregen en voor behoorlijke bewaking zou kunnen worden gezorgd. De Nederlandse Commandant in de Chassékazerne bleek echter het militair geleide voor dit gevangenen-transport niet te kunnen verstrekken.

Van de zijde van de directeur van het postkantoor werd gevraagd, wat moest geschieden met de aanwezige gelden. Ze werden overgegeven aan de gemeente-ontvanger.

Inmiddels was uit Oud-Gastel en Hoeven bericht ontvangen, dat men daar geen zieken kon opnemen, zodat besloten werd hen voorlopig naar Bergen op Zoom te transporteren. Het personeel van de spoorwegen, dat ook met de af te voeren burgerij mede wenste te gaan, werd medegedeeld, dat er geen bezwaar was, dat de gezinnen met de wegtrekkenden zouden afreizen, doch dat het zelf, voorlopig

althans, nog ter plaatse zou moeten blijven. De situatie scheen met het uur een onheilspellender aanzien te gaan aannemen, zodat de burgemeester — mede in verband met de reeds vermelde uitlatingen van de vorige avond ten stadhuize verschenen Franse officier — de wethouder, die reeds eerder te Etten het onderhoud had gevoerd met de bevelvoerende officier der bondgenootschappelijke troepen, de opdracht gaf zich ditmaal in verbinding te stellen met de Franse stadscommandant van Breda, hetgeen dan ook zo snel mogelijk geschiedde. Het was dit nieuwe onderhoud, gehouden in een pand aan het van Coothplein te Breda, dat beslissend zou worden voor de gehele gang van zaken. De Fransen deelden onmiddellijk mede, dat de gehele situatie aanzienlijk te hunnen nadele was gewijzigd. De Peeltroepen waren op hun terugtocht Breda al gepasseerd en de Franse lichte eenheden, die tevergeefs hadden getracht contact op te nemen met het Nederlandse III L.K., daar zij niets af wisten van de onverwachte zwenking, die deze legergroep had gemaakt om achter de grote rivieren stelling te nemen, kwamen nu snel in Westelijke richting terug, gevolgd door de Duitsers, die op dat tijdstip volgens ingekomen berichten reeds tot Westelijk van Tilburg waren voortgerukt. Onder dergelijke omstandigheden — deelde de Franse commandant mede — kon een totale ontruiming van Breda geen moment langer worden uitgesteld. De Fransen zouden zich terugtrekken achter de Mark en de stadscommandant zou de toegangswegen, leidende in de richting Tilburg en Terheyden, om 10.00 die morgen laten afsluiten. De Bredase wethouder stelde daarop de Franse officier de vraag, of het, gezien de snelle wijziging van de situatie, de Fransen nog wel ernst was met de verdediging van Breda en of — indien dit niet het geval mocht zijn — de bevolking niet beter deed met niet te evacueren, doch deze hield vast aan zijn eis van algehele ontruiming en zeide, dat de stad zou worden verdedigd „avec toute la force Française”.

Een jong officier verduidelijde zijn chef, dat de Bredase heren geenszins de ernst van zijn plannen in twijfel trokken, doch dat zij slechts wilden weten of het Franse bevel tot evacuatie onherroepelijk was en of niet het risico kon worden genomen om te blijven. Nogmaals herhaalde de commandant met een nadrukkelijk: „C'est impossible”, dat blijven van de bevolking ten enenmale onmogelijk was en dat de toestand zich thans dermate had toegespitst, dat met de evacuatie niet meer kon worden gewacht tot de volgende dag, doch dat de uittocht onmiddellijk moest aanvangen.

Nog een allerlaatste poging werd van de zijde der Bredase onderhandelaars gewaagd door te wijzen op de verstrekkende betekenis van dit besluit, de funeste gevolgen, die daaruit voor de Bredase bevolking zouden kunnen voortvloeien en door begrip te vragen van Franse zijde voor de grote verantwoordelijkheid, die op de schouders der onderhandelaars was gelegd en voor het stellen van de vraag of al het leed, de verwarring en de ellende, die wel haast onvermijdelijk aan een dergelijke totale afvoer van burgerbevolking verbonden schenen, wel zouden kunnen opwegen tegen het vermijden van een insluiting van enige dagen. Edoch het Franse antwoord bleef onverbiddelijk luiden: „Il faut évacuer immédiatement”.

Hiermede was het lot van Breda's bevolking bezegeld en was de onmiddellijke algehele evacuatie een feit, dat ten overvloede nog eens nadrukkelijk bevestigd werd door het verschijnen van een Frans officier ten stadhuize te ongeveer 8.45, die mededeelde, dat de voorste Duitse afdelingen zich reeds tussen Tilburg en Breda bevonden, dat te 10.00 op die Pinkstermorgen alle toegangen, leidende naar de stad uit Oostelijke en Noordelijke richting, zouden worden afgesloten en de stad onmiddellijk zo snel mogelijk moest worden ontruimd. Aldus had de situatie met één slag een geheel ander en nog meer zorgelijk aspect gekregen. De verandering was zó plotseling en zó ingrijpend, dat ze als het ware de kiemen van de chaos in zich hield.

De bevolking moest thans in het snelst mogelijke tempo uit de stad verdwijnen, maar tot op dat moment had men haar omtrent de wijze van uitvoering van de voorgenomen afvoer nog niets kunnen bekend maken en zelfs waren de ouden van dagen nog niet alle weg; de laatste afvoer zou pas in de loop van de dag kunnen worden voltooid. En — wat een der allerergste tegenvallers was — de auto's, die moesten meerijden ten dienste van geneeskundige hulp, van levensmiddelenvervoer en voor het transport van hen, die onderweg tengevolge van uitputting niet verder zouden kunnen, waren groten-deels uit Breda verdwenen. Aldus zou de gehele regeling moeten worden gewijzigd. In een razend tempo moesten — voorzover dan nog mogelijk — andere maatregelen worden getroffen.

Besloten werd, dat nu er geen auto's meer waren overgebleven om de zieken verder te vervoeren, deze allen naar het Ignatiusziekenhuis zouden gaan, terwijl de ouden van dagen, voorzover nog niet weggezonden, naar het Gasthuis op de Haagdijk zouden worden overgebracht. Te 9.00 kwamen in allerijl de wijkleiders bijeen met de leden van Ban III van de burgerwacht en werd hun medegedeeld, dat onmiddellijk moest worden geëvacueerd, zonder dat genoeg vrachtauto's aanwezig waren om geneeskundig personeel en materieel, benevens politie in voldoende mate bij de vluchtelingencolleges in te delen. Auto's voor het medevoeren van levensmiddelenvoorraden stonden al evenmin meer ter beschikking en de tijd om nog nieuwe voertuigen in de omtrek der gemeente op te sporen en te requiren

ontbrak ten enen male. Dus waren het wel zeer ongunstige omstandigheden, waaronder de wijkleiders met de aan hun zorg en verantwoordelijkheidsgevoel toevertrouwde massa's de grote reis naar Antwerpen moesten aanvaarden. De personen, die tot een wijk behoorden, werden zo snel mogelijk verzameld om direct daarna weg te trekken, terwijl zij, die zich per rijwiel konden voortbewegen, toestemming kregen al reeds te vertrekken.

Voegt men aan dit alles toe, dat het gerucht, dat onmiddellijk moest worden geëvacueerd, zich met raadselachtige snelheid onder de burgerij had verspreid en velen in hun angst en verwarring verder geen orders meer afwachtten, doch in paniekstemming zelf maar vast op pad gingen, terwijl het bovendien van de aanvang af door de overhaaste afmars, al wel vaststond, dat de massa's van wijken en groepen dooréén zouden geraken, dan valt licht te begrijpen, dat de uittocht der Bredanaars op die zonnige Pinksterzondagmorgen allerminst er een was, die feilloos kon worden ten uitvoer gebracht, al werd dan ook aan auto's medegevoerd, wat nog te vinden was. De wijziging in de situatie werd zo snel mogelijk ter kennis gebracht van de burgemeesters van Teteringen, Ginneken en Princenhage. Het hoofd van de eerste gemeente deelde mede, dat hij de bewoners van de Teteringse Dijk niet meer met die van Breda kon wegzenden, daar alle toegangen tot de stad aan die zijde reeds waren afgesloten. De burgemeesters van Ginneken en Princenhage verklaarden — wat de evacuatie betreft — hun gemeentenaren te zullen vrijlaten. De directeur der gevangenis vroeg opnieuw personeel en transportmiddelen voor het wegvoeren van de gevangenen naar Zeeland, doch de Nederlandse militaire commandant te Breda weigerde aanvankelijk een escorte ter beschikking te stellen. Later werd weliswaar toch een geleide aangewezen, doch toen was het inmiddels al te laat geworden voor bijzondere maatregelen en werd beslist, dat de bewoners van de gevangenis gewoon met de andere geëvacueerden zouden worden afgevoerd. Zij zouden zich dan later moeten melden.

Inmiddels had, terwijl de Duitsers vanuit de richting Tilburg naderden, te omstreeks 10.00 de afmars der bevolkingsgroepen reeds een aanvang genomen en trokken de van huis en hof verdrevenen onder aanvoering hunner leiders vrij rustig in Zuidelijke richting, zich voortbewegend, grotendeels althans, over de beide aangewezen hoofdroutes Zundert—Wuestwezel—Antwerpen en Hoogstraten—Antwerpen. Toen de afmars eenmaal in volle gang was, verliet ook de burgemeester met zijn kleine staf van medewerkers de stad om zijn bevolking vooruit te snellen naar Antwerpen en onderweg maatregelen te treffen, die de lijdensweg der geëvacueerden althans nog enigermate zouden kunnen effenen. In Zundert werd halt gehouden en met de burgemeester van deze plaats overeengekomen, dat de vluchtelingen, die daar zouden aankomen, voorzover ze niet direct doorgingen bijv. per rijwiel, voor één nacht zouden worden opgenomen in Zundert zelf en in Achtmaal. Aangeraden werd de evacuërenden niet over Wuestwezel te doen gaan, doch via Achtmaal en Nieuw Moer, daar de laatste route minder scheen blootgesteld aan het gevaar van aanvallen uit de lucht, doordat de dichte colonnes op de bredere weg naar Wuestwezel meer de aandacht trokken. De weg over Achtmaal bleek echter zeer slecht te zijn en zij, die er zich langs voortbewogen, bleven tenslotte toch ook niet van de onaangename attenties van Duitse vliegers verschoond. Vooral tegen auto's werd opgetreden in verband met het feit, dat vele auto-colonnes der Fransen zich verplaatsten langs dezelfde routes, waarover de afvoer der Breda'se burgers zich voltrok en de Franse troepen, die over het algemeen blaakten van strijd lust, doch niet over voldoende afweermiddelen tegen vliegtuigaanvallen beschikten, menigmaal vanuit het midden der massa's van vluchtende burgers geweer- of machinegeweervuur openden op overkomende vliegtuigen, daardoor de aandacht trekkend der Duitse piloten en hun mitrailleursschutters.

Welk een groot gevaar daaruit voortvloeyde voor de evacuërenden, bleek al betrekkelijk spoedig, nadat Breda was verlaten, toen de colonne, die naar Zundert op weg was, het slachtoffer werd van een luchtaanval op de weg Breda—Rijsbergen ter hoogte van „De Roskam”. Een 15-tal doden en zwaar gewonden bleek na afloop te betreuren en ettelijke in allerijl langs de marsweg gedolven graven vormden de eerste tekenen, dat de weg, die door de invloed van de oorlogsomstandigheden de Breda'se burgerij was opgedrongen, voorwaar niet over rozen zou leiden. Geen wonder dat, na deze eerste onaangename ervaring, de schrik er bij de vluchtenden danig inzat en de oorspronkelijk tamelijk rustige houding der menigten daarna plaats maakte voor ene, die slechts heel weinig nodig had om in een paniekstemming over te gaan. Ten gunste van de Duitse vliegers dient echter te worden vermeld, dat ze slechts het vuur openden op de uitwijkende burgerbevolking, indien ze, laag over de drommen heen-scherend, daartussen Franse militairen of voertuigen-colonnes ontdekten, doch overigens de burgers met rust lieten. Een moeilijkheid bleek daarbij echter, dat men vanuit de lucht blijkbaar niet duidelijk kon onderscheiden wat vrachtauto's en wat personenauto's waren, terwijl nu en dan blijkbaar werd aangenomen, dat alle personenwagens militairen vervoerden.

Tengevolge van dit alles loerde constant het gevaar boven de hoofden van de duizenden en duizenden, die zich voortsleepten met het beetje have en goed, dat ze — althans voorlopig — nog uit

de chaos hadden kunnen redden. En al werd op menig moment bij het overkomen der Duitse stalen vogels de angst oorzaak, dat het tempo van voortbewegen werd opgevoerd, zolang niet heil moest worden gezocht in een vluchten van het wegoppervlak en een dekking zoeken in het aan de weg grenzende terrein onder minder gevaarvolle omstandigheden, toch kon het voorwaarts gaan van de eindeloze stoet van vluchtelingen tengevolge ook van het aanwezig zijn van talloze kinderwagens, zwaar bepakte rijwielen enz. uiteraard slechts langzaam zijn, mede omdat zich onder de vluchtelingendrommen talloze ouden van dagen en heel jonge kinderen bevonden. Zij, die hun weg hadden genomen over de meer Oostelijk gelegen route via Strijbeek—Hoogstraten, hadden het zeker niet gunstiger getroffen. De tienduizenden, die langs deze route België binnentrokken, kwamen, toen de grens eenmaal was gepasseerd, weldra terecht midden tussen de strijdende Fransen en Duitsers en ook hier hebben exploderende vliegtuigbommen en mitrailleurvuur-stoten uit overkomende vliegtuigen afgegeven, heftige verwarring gesticht en tallozen momenten van doodsangst doen doormaken. Terwijl dit alles zich afspeelde op de beide hoofdroutes en ten dele ook op zijwegen in bedekt terrein, waar velen — vooral wielrijders — het gevaar dat de massa's op de grote wegen beloerde, trachtten te ontlopen, leverde het ontruimde Breda een beeld op van trieste verlatenheid.

Weliswaar bevond zich nog een gering aantal mensen in de stad, hoofdzakelijk ouden van dagen en zieken, die in inrichtingen waren achtergebleven, doch deze laatsten alleen binnenshuis. De straten en pleinen echter waren geheel ontvolkt, mensen vormden met uitzondering van passerende Franse militairen in het stadsbeeld een sporadisch verschijnsel en wat zich verder nog binnen de stadsmuren voortbewoog aan levende wezens, bestond uit rondwalende achtergebleven huisdieren, die men blijkbaar niet had willen laten afmaken. Een aparte noot werd daarbij gevormd door een troep van een dertigtal paarden, die men had losgelaten en die, gezamenlijk zich voortbewegend stapvoets en rustig, zij het dan blijkbaar wat onwennig, een tournée door de stad ondernamen, echter op een gegeven moment werd onderbroken, doordat de Fransen het raadzaam achtten deze vreemdsoortige vierbenige touristen tijdens hun voetreis op te vangen en in verzekerde bewaring te nemen.

Dat was het beeld, dat Breda opleverde, een beeld dat een nog luguberder indruk maakte, omdat, blijkbaar als gevolg van een order, die op mysterieuze wijze in de wereld was geholpen en verspreid, vele afgevoerde inwoners van Breda de deuren van hun huizen hadden open laten staan, in plaats van die behoorlijk af te sluiten. De sleutel van het Raadhuis werd in het allerlaatste moment vóór het vertrek aan de Fransen aangeboden, die echter deze sleutel niet nodig hadden en het beter oordeelden, dat die ter beschikking bleef van de burgemeester of een zijner onmiddellijke helpers. De leider van de colonne, die over Zundert marcheerde, hield hem voorlopig in zijn bezit. Later zou blijken, dat dit een gelukkige beschikking was.

Zo werd de ontruiming van Breda een voldongen feit en bleef de laatste herinnering aan de verlaten stad, het in bedrijvige actie zijn van Franse soldaten, die versperringen opwierpen op diverse toegangswegen naar de stad en een aantal bruggen ondermijnden, een arbeid, die de reeds bestaande indruk der uitwijkende burgers, dat — indien deze ooit hun goede stad zouden weerzien — ze haar wel in zwaar gehavende toestand zouden terugvinden, nog kwam versterken.

Aldus bleef de Baroniestad, nagenoeg door haar gehele burgerbevolking verlaten, achter in de zomerse zonneschijn en terwijl de Fransen zich verder in koortsachtig tempo ter verdediging inrichtten en de Duitse voorhoeden elk ogenblik in de onmiddellijke omgeving der stad konden worden verwacht, trokken de colonnes der Breda'se vluchtelingen Zuidwaarts in de richting van het vluchtoord Antwerpen en het Belgenland.

* * *

Op de weg naar Antwerpen, die voor tallozen in de ware zin des woords een lijdensweg werd, kwam de hoofdmacht der uitgewekenen aan het einde van de eerste marsdag niet verder dan Zundert of Achtmaal en op de meest Oostelijke weg tot Hoogstraten. Dodelijk vermoeid kwamen duizenden daar aan en trachtten, zo goed en zo kwaad als dat ging, voedsel en onderdak te vinden. Die eerste nacht stortte zich een ware vloedgolf van evacuërenden uit Breda, nog versterkt met hen, die uit Ginneken en Princenhage eigener beweging zich bij de vluchtelingenstoet hadden aangesloten, over de kleine grensplaatsjes uit, waar alles in rep en roer was en met de uiterste inspanning van alle krachten en met behulp van allerlei improvisaties deze stortvloed in althans enigszins geordende banen kon worden geleid. Bijna 20 000 personen werden in Zundert en naaste omgeving ondergebracht, het kleine stille dorpje Achtmaal alleen herbergde een 15 000 vluchtelingen. Driehonderd daarvan brachten de nacht door in een kerk, terwijl daarbuiten in de Meinacht allerlei kinderwagens in lange rijen stonden geparkeerd. Om in de ergste voedselnood te voorzien bakten des nachts de bakkers uit Zundert, bijgestaan door hun Breda'se collega's grote hoeveelheden brood, die zeer wel van pas kwamen. Des morgens om

10 uur zouden te Achtmaal en Zundert de wijkleiders bijeen komen voor het ontvangen van orders en aanwijzingen in verband met het voortzetten van de voetmars naar Antwerpen.

Wat de andere colonne betreft, ook daar werd de nacht doorgebracht onder chaotische omstandigheden. Te 24.00 aan het einde van die eerste marsdag waren ongeveer 24 000 inwoners van Breda ondergebracht te Hoogstraten en naaste omgeving in boerderijen en grote gebouwen. De volgende morgen werd voor de mars naar Antwerpen opnieuw aangetreden en afgemarcheerd in de richting Oost- en West-Malle.

Terwijl aldus die morgen voor de voortzetting van de tocht de nodige voorbereidselen werden getroffen, was de burgemeester van Breda met de hem begeleidende personen op de eerste marsdag te Antwerpen aangekomen en had daar onmiddellijk contact gezocht en verkregen met Antwerpen's burgemeester Kamiel Huysmans, die zijn Nederlandse ambtgenoot op innemende wijze ontving en alle mogelijke medewerking van de zijde zijner gemeente toezegde. De houding van de Belgische bevolking was niet minder hartelijk en tegemoetkomend. Een huis werd de Bredanaars onmiddellijk als hoofdkwartier ter beschikking gesteld, scholen werden leeggemaakt voor het onderbrengen der in aantocht zijnde vluchtelingen en als hulp werd onderwyzend personeel der gemeentescholen ingedeeld.

Ook het Belgische Rode Kruis kwam snel in actie; de afdeling Antwerpen van deze instelling zou voor verstrekking van voldoende hoeveelheden voedsel zorg dragen. Stro zou worden aangevoerd door „Maatschappelijk Werk". De regeling van de verdeling der te verwachten gasten over de diverse scholen werd — terecht — aan de Nederlanders overgelaten.

Zo was het mogelijk, dat de eerste kleinere aantallen geëvacueerden, die per rijwiel reeds op Zondag 12 Mei in de loop van de middag te Antwerpen aankwamen en zij, die op de Tweede Pinksterdag arriveerden, zodra ze waren opgevangen na aankomst in de Scheldestad, vrij vlot konden worden onderdak gebracht. De volgende dagen echter, toen de vluchtelingen in dichte massa's Antwerpen kwamen binnentrekken, werd de toestand veel en veel moeilijker. Vooral het opvangen der Breda'se vluchtelingen na aankomst in de grote Belgische havenstad en het geleiden naar de beschikbaar gestelde scholen in het havenkwartier leverde een niet eenvoudig probleem op, terwijl al onmiddellijk het verkrijgen van een totaal overzicht werd bemoeilijkt door de omstandigheid, dat velen, die per rijwiel of per auto te Antwerpen aankwamen, zich niet bij de organisatie van ontvangst meldden, doch op eigen gelegenheid voorttrokken verder België in. Een goede regeling voor aankomst en sortering was dan ook het eerste nodige met daarnaast het verkrijgen van een overzicht van wat in de diverse scholen werd ondergebracht.

Een der wethouders werd daarom belast met deze taak en met de leiding van het daarvoor beschikbare personeel, terwijl een der leden daarvan speciaal de opdracht had zijn aandacht te wijden aan de aanvoer van eten en stro. Weliswaar was er van beide genoeg, doch de aanvoer verliep zeer onregelmatig. Ten eerste omdat de afdeling Antwerpen van het Belgische Rode Kruis, die voor de voedselvoorziening zorgde, weldra behalve de tienduizenden Bredanaars ook tienduizenden Belgen te verzorgen kreeg, die, voor de naderende Duitse troepen uitvluchtend, de Scheldestad binnenkwamen en bovendien omdat er gebrek was aan voldoende transportmaterieel. Gelukkig bleef de steun van de Belgische autoriteiten groot en heeft vooral ook de Antwerpse politie, zoveel als in haar vermogen lag, medegewerkt om de ontvangst der evacuë's in behoorlijke banen te leiden.

In een door de Breda'se organisatoren ingerichte centrale distributiepost in een zusterschool werden bergen werk verzet op het gebied van sortering en indeling der vluchtelingen. De controle werd vergemakkelijkt, doordat een verbindingsman met auto werd uitgezonden in de richting Hoogstraten om het contact met deze marsgroep tot stand te brengen en te bewaren, terwijl twee andere personen met een auto met eenzelfde opdracht werden uitgestuurd in de richting Wuestwezel. Zo werd zo goed mogelijk alles in gereedheid gebracht voor een verblijf van langere duur der Nederlandse geëvacueerden te Antwerpen. Immers bij het eerste onderhoud der beide burgemeesters had die van de Belgische stad aan zijn Nederlandse ambtgenoot uiteengezet, dat het in de bedoeling lag de Antwerpse bevolking voorlopig ter plaatse te laten. De stemming te Antwerpen was dan ook bij aankomst der eerste contingenten der afgevoerde bevolking van Breda nog vrij rustig. Er hadden nog haast geen luchtbombardementen plaats gehad en het aantal behoorlijke schuilgelegenheden was groot. Bij lucht aanvallen bleven de Antwerpenaren meestal gewoon in hun huizen. Burgemeester Huysmans achtte echter de mogelijkheid niet uitgesloten, dat zijn stad bij een snel veranderende situatie spoedig aan hevige aanvallen zou kunnen worden blootgesteld en dan waarschijnlijk door de burgerbevolking zou moeten worden ontruimd. In een dergelijk geval zouden dan de vluchtelingen uit Breda met de Antwerpse gastheren moeten mede-evacuëren, vermoedelijk in Zuid-Westelijke richting.

Voorlopig echter werden nog alle Breda'se uitgewekenen, die konden worden opgevangen, te Antwerpen in de beschikbaar gestelde scholen ondergebracht, waarbij de situatie in de verschillende

gebouwen, zowel wat belegging als verzorging aangaat, uiteraard sterk uiteenliep. In het Antwerpse Atheneum bijvoorbeeld, dat velen kon herbergen, zijn ongeveer 2000 Breda'se evacués op behoorlijke wijze verzorgd, dank zij de toewijding van Belgisch personeel, dat voor een deel ook uit zusters bestond, terwijl circa 600 vluchtelingen op waarlijk voortreffelijke wijze werden gehuisvest en verpleegd in de handelsschool der Paters Jezuïeten; in andere scholen echter liet de organisatie soms veel te wensen over en heersten min of meer chaotische toestanden.

Al spoedig echter begon de algemene toestand te Antwerpen, vooral ook door het toestromen van tienduizenden en tienduizenden Belgische vluchtelingen uit de provincie, dermate ingewikkeld te worden en begon de Scheldestad door het niet voorziene snelle voorwaarts dringen der Duitsers ook zoveel minder veilig te worden, dat de burgemeester van Breda steeds meer begon te voelen voor een spreiding zijner uitgeweken gemeentenaren buiten Antwerpen in Westelijke richting over het Vlaamse land.

Burgemeester Huysmans was het met deze zienswijze volkomen eens. Ook hij had het gevoel, dat het beter zou zijn de uit Breda aankomende vluchtelingen verder door te voeren dan de Scheldestad en verwees in dit verband naar de Nederlandse Consul en de Belgische militaire overheid. De Nederlandse Consul bleek niet te vinden te zijn, doch de vice-Consul zorgde voor contact met de militaire autoriteiten. De plaatselijke commandant verwees naar de Luitenant-Generaal Pouleur, Commandant van het militair gebied en deze generaal, die volkomen begrip toonde voor de situatie, deelde mede van de Belgische regering bericht te hebben ontvangen, dat ongeveer 30 000 vluchtelingen uit Nederland zouden komen, waarvan Antwerpen er voorlopig althans een 15 000 zou kunnen herbergen. Hij adviseerde om met de Nederlandse Gezant te Brussel het vraagstuk der Breda'se geëvacueerden te gaan bespreken, hetgeen dan ook geschiedde. Ook onze Gezant bleek geporteerd voor het denkbeeld de Nederlandse geëvacueerden niet te Antwerpen vast te houden, doch ze door te zenden naar Zeeuwsch-Vlaanderen, waar naar schatting een 20 000 tal vluchtelingen gemakkelijk zou kunnen worden ondergebracht. Men zou voor een transport naar Terneuzen eventueel 5 grote treinen ter beschikking kunnen stellen, wier gezamenlijke vervoerscapaciteit circa een 10 000 personen zou zijn. Aldus zou een snelle doorvoer per spoor kunnen plaats hebben tot Selzaete en Eeelo, vanwaar het reisdoel dan te voet zou moeten worden bereikt, terwijl dat gedeelte der Bredanaars, dat niet in Zeeuwsch-Vlaanderen zou kunnen worden opgenomen, dan voorlopig te Antwerpen zou kunnen blijven, om later als de Antwerpse bevolking eventueel zelve zou moeten evacuëren, met deze mede te trekken. De Gezant raadde de burgemeester aan zelf later ook naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan, teneinde de opname zijner gemeentenaren aldaar voor te bereiden. De Gouverneur der provincie Antwerpen, wie de burgemeester van Breda eveneens een bezoek bracht, deelde mede, dat, zodra 1000 vluchtelingen bijeen zouden zijn, een trein naar het Zeeuwsch-Vlaamse vluchtoordgebied zou vertrekken en dat inderdaad 20 000 vluchtelingen met behulp van dit spoorwegvervoer zouden kunnen worden overgebracht naar — wat men althans toen nog meende te mogen beschouwen als — veiliger en rustiger oorden. Daar men op Maandag 13 Mei nog niet voldoende geëvacueerden bijeen had, zou het vervoer naar Zeeuwsch-Vlaanderen op Dinsdag 14 Mei een aanvang nemen.

Intussen kwam echter weer een ander verschijnsel de aandacht vragen van hen, die te Antwerpen met alle macht en kracht werkten aan de voorbereidingen voor de ontvangst en de herberging der Breda'se vluchtelingen. Want wel kwamen vele geëvacueerden uit Breda in de Scheldestad aan in steeds groter getale, doch het waren nagenoeg allen leden van de marsgroep Hoogstraten, waarvan de leider, het hoofd van de Economische Dienst van de Burgerwacht, zich in de late namiddag van de Tweede Pinksterdag te Antwerpen meldde. Uit zijn rapport bleek, dat de colonne Hoogstraten haar voetmars op deze dag na het nachtverblijf te Hoogstraten en omgeving had voortgezet en dat te Oosten West-Malle de Nederlandse vluchtelingen waren opgehouden door Belgische militairen, die hen na enige tijd deden doorgaan naar Antwerpen in groepjes met grote onderlinge afstand. Vele zwaar vermoeiden, die waren achtergeraakt, volgden moeizaam en druppelsgewijs. Bij de aankomst en de sortering van de geëvacueerden, die deel uitmaakten van deze colonne in de Scheldestad, kwam echter steeds duidelijker vast te staan, dat van de andere colonne, die de nacht te Zundert en Achtmaal had doorgebracht, niemand op het appèl was verschenen. Dit stemde in zoverre overeen met de ervaring van hen, die vanuit Antwerpen waren vooruitgezonden om met de Zundertse colonne contact op te nemen, dat deze verkenners niet verder hadden kunnen komen dan Wuestwezel, waar de Fransen en Belgen hen niet meer hadden laten passeren. Wel was er nog een ogenblik verbinding geweest met Zundert en was het bericht ontvangen, dat men zich aldaar eerst om 13.00 zou opmaken om verder te trekken, doch daarna was die verbinding verbroken en werd van deze Westelijkste vluchtelingen-colonne niets meer vernomen. Alle pogingen, die werden aangewend om opnieuw contact tot stand te brengen, mislukten. Antwerpen bleek reeds door de Belgische en Franse troepen, die het moesten

dekken en de van de andere zijden ten Zuiden van Breda opdringende Duitse voorhoeden volkomen van het Noorden afgesloten en de toestand van de niet meer op tijd doorgekomen afdeling Zundert leek hoogst précair. Er bestond alle kans, dat deze Breda'se vluchtelingen op ellendige wijze waren beland midden tusschen de beide strijdende partijen en de ongerustheid van hen, die vol spanning en ongeduld hun aankomst te Antwerpen verbeidden, steeg met de minuut. Edoch elk bericht bleef uit en de somberste vermoedens begonnen reeds in de hoofden der vergeefs wachtenden op te komen.

Weinig kon op dit oogenblik te Antwerpen worden bevroed, dat er in werkelijkheid geen reden bestond om somber te zijn, doch wat zich bij de colonne Zundert had afgespeeld, integendeel van die aard was, dat het tot dankbaarheid en vreugde mocht stemmen, omdat het ongeveer de helft van de Bredase bevolking redde van de moeilijkheden en de ellende van een voortgezette evacuatie. Wat toch was er te Zundert en Achtmaal in de morgenuren van de 13e Mei gebeurd ?

Toen te omstreeks 10,00 te Zundert en Achtmaal de wijkleiders bijeen kwamen om de orders in ontvangst te nemen voor de voortzetting van de mars naar Antwerpen, bereikten de colonneleiders berichten die er op schenen te wijzen, dat Breda, de Franse plannen van felle tegenstand ten spijt, reeds in Duitse handen zou zijn en vijandelijke afdelingen tusschen de stad en de Belgische grens in actie waren. Hoewel op dit oogenblik deze berichten nog weinig aannemelijk leken, zag de leider der colonne, de stadscommissaris voor de ontruiming, onmiddellijk het belang in van een snelle verkenning, beseffende dat indien Breda inderdaad reeds in Duits bezit mocht zijn geraakt, dit de gehele situatie voor de aan zijn zorgen toevertrouwd en aanmerkelijk zou doen veranderen.

De wenselijkheid van contrôle ten aanzien van het al of niet juist zijn van deze berichten kwam hem dermate groot voor, dat hij besloot het vertrek uit Zundert en Achtmaal voor de verdere tocht naar Antwerpen voorlopig uit te stellen en persoonlijk zo snel mogelijk op verkenning uit te gaan in de richting Breda. Vergezeld van een reisgenoot, vertrok de colonneleider per auto in Noordelijke richting, doch kwam niet verder dan Rijsbergen, waar Duitsers en Fransen slaags waren, zodat er geen sprake was van een doorgaan naar Breda. Inmiddels bracht dit gevecht bij Rijsbergen tusschen Duitse voor- en Franse achterhoeden al een vrij grote zekerheid, dat de vijand Breda in handen moest hebben en uitgaande van die gedachte, waagde de aanvoerder van de colonne Zundert—Achtmaal in de namiddag opnieuw een poging, om Breda te bereiken, die ditmaal met succes werd bekroond. Toen bleken de Fransen n.l. inmiddels verdwenen en werd de auto van de colonne-leider al spoedig door Duitse soldaten aangehouden en de inzittenden gesommeerd uit de wagen te komen met de handen omhoog. Nadat de gevangenen het doel van hun autorit hadden uiteengezet, werden ze onder bewaking van een motorordonnans naar Breda gebracht, waar inderdaad de Duitsers heer en meester bleken.

Franse soldaten waren er alleen nog maar aanwezig als krijgsgevangenen. Zo snel had de bezetting der stad door Duitse troepen zich afgespeeld, dat sommige Franse militairen, die zich in huizen van Bredase ingezetenen hadden opgehouden en daar, door vermoedenis overmand, in slaap waren gevallen, toen ze na hun ontwaken zich weer op straat begaven, volledig verrast de vijand in de armen liepen en in krijgsgevangenschap geraakten.

Niemand had zeker kunnen vermoeden, na het met nadruk geuite voornemen der Fransen om Breda en de Marklinie met inspanning van alle krachten te verdedigen en hun stellingen minstens 5 tot 8 dagen vast te houden, dat ze reeds na 24 uur zonder noemenswaardige weerstand het veld zouden ruimen en de vijand de stad zouden laten. De reden van dit snelle teruggaan is hoogst waarschijnlijk wel geweest, dat er onvoldoende krachten hebben gestaan tusschen de Franse Zuidvleugel in Nederland en de Noordvleugel der Belgen. In feite was er sprake van een gat tusschen beide opstellingen, zodat de Zuidvleugel van de stelling van Generaal Durand's troepen in de lucht hing. Dit alles was blijkbaar een uitvloeisel van de omstandigheid, dat de bewegingen der Nederlandse troepen in Brabant voor de Fransen even verrassend als teleurstellend waren geweest en vooral het onverwachte terugzwenken van III L.K. achter de grote rivieren een streep had gehaald door de berekeningen van het Franse commando, dat er blijkbaar op had vertrouwd delen van het Nederlandse Leger ter beschikking te krijgen. Door de manoeuvre van III L.K. en vooral ook door het snelle teruggaan van de troepen der Peeldivisie hadden de Franse eenheden van Giraud's leger niet alleen niet meer de kans gekregen om de Peellinie te bereiken of stand te houden in de lijn Tilburg—den Bosch, maar stonden van de aanvang af hun stellingen achter de Mark door de in de lucht hangende Zuidvleugel aan het gevaar van een omvatting bloot. De Duitsers van hun kant hebben dit zwakke punt blijkbaar snel ontdekt en, gebruik makend van het totaal gebrek aan samenwerking tusschen de Nederlandse, Belgische en Franse strijdkrachten (dat toch waarlijk wel heeft uitgewezen, dat van Nederlandse zijde van een voorbereid samengaan met de geallieerden geen sprake is geweest) handig gebruik gemaakt om door een stoutmoedig en snel doorstoten hun tegenpartij te dwingen de Marklinie te ontruimen en hen zonder ernstig gevecht in de richting van de Belgische grens terug te werpen.

Aldus kon het geschieden, dat de leider der zich te Zundert en Achtmaal bevindende Bredase uitgewekenen zich op Pinkster-Maandag 13 Mei des middags wederom in de stad zijner inwoning bevond en dat hij onmiddellijk werd geleid ditmaal niet voor een Franse, doch voor een Duitse generaal, de generaal von Sponeck, wiens troepen zo juist bezit van Breda hadden genomen. De ontvangst was wellevend en daar juist deze colonneleider de sleutel van het Bredase gemeentehuis bij zich droeg, kon meteen door hem het stadhuis worden ontsloten en betreden, waarbij echter deze Bredanaar zelf moest voorgaan, omdat men hem blijkbaar nog niet ten volle vertrouwd en beducht was het slachtoffer te worden van ondermijning of een ander soort hinderlaag. Toen evenwel niets van die aard geschiedde, ging deze generaal in op het verzoek toestemming te willen verlenen om de gevluichte Bredanaars weer naar hun haardsteden te doen terugkeren, hetgeen overigens ook een Duits belang was, daar de bezetter er alles aan gelegen moest zijn het dagelijks leven in de stad zo spoedig mogelijk weer in normale banen te leiden.

Op diezelfde dag, Maandag 13 Mei, werd te ongeveer 15,00 een gedeelte van het stadhuis weer ter beschikking van de Bredase bevolking gesteld, nadat de colonneleider door de Duitse commandant was aangesteld tot „kommissarischer Bürgermeister”, bij ontstentenis van de zich te Antwerpen bevindende eigenlijke burgemeester. Daar de stad zich op dat moment bevond zonder water, zonder gas en zonder elektrische kracht, was het natuurlijk ongewenst om alle zich te Zundert en te Achtmaal bevindende geëvacueerden meteen naar Breda te laten terugkomen en werd dientengevolge zo spoedig mogelijk bericht naar deze plaatsen gezonden met de blijde tijding, dat men niet meer verder behoefde te trekken, doch spoedig naar de eigen woonplaats zou kunnen wederkeren, terwijl leden van het personeel van de gemeente-bedrijven, bijv. die welke kracht en licht verzorgden, van de waterleiding, de brandweer, de politie enz. onmiddellijk moesten terugkomen.

Dat was het begin van de herleving van de zo inderhaast ontruimde stad, die door de medewerking ook van Duitse zijde, weer spoedig een enigszins normaal aanzien kreeg, al waren er in den beginne begrijpelijkerwijs moeilijkheden. Zo werd er reeds, voordat de eerste burgers terugkeerden, een Duitse schildwacht bij het stadhuis doodgeschoten met het gevolg, dat een tiental van de nog aanwezige ouden van dagen werd gearresteerd om op het stadserf te worden gefusilleerd. Door ingrijpen van de waarnemend burgemeester, die verklaarde er persoonlijk borg voor te zullen blijven, dat niets ongewenst zou plaats hebben, werden deze oude mensen tenslotte weer losgelaten.

Over het algemeen echter verliep alles vlot en kon op 14 Mei ruw geschat ongeveer de helft der Bredase bevolking met vele uitgewekenen uit omliggende gemeenten naar huis terugkeren tot grote vreugde dezer tienduizenden ballingen. Helaas zagen niet allen, die de lijdensweg der evacuatie hadden ingeslagen via Zundert en Achtmaal, de stad hunner inwoning en het eigen huis terug. Tijdens de vliegtuigaanvallen op deze Westelijke colonne had de dood zijn tol opgeëist; 13 doden waren er te betreuren, terwijl bovendien een aantal minder of meer ernstig gewonden zich onder de terugkerende scharen der uitgewekenen bevonden.

Zo bleef, door een verdienstelijk initiatief van de Zundertse colonneleider, ongeveer de helft van de Bredase burgerij heel veel leed en ellende bespaard. Gezien de lotgevallen van dat deel der bevolking dat werd afgevoerd via Hoogstraten, konden zij, die behoorden tot de colonne Zundert—Wuestwezel, de man, aan wiens zorgen ze zich hadden toevertrouwd, niet dankbaar genoeg zijn voor het gelukkige initiatief, dat deze op het juiste tijdstip heeft ontwikkeld.

Het heeft tallozen een lange, onvergetelijk zware lijdensweg bespaard.

* *

Uitgegeven uit het boek:

” Evacuatie in Nederland.

1939 - 1940

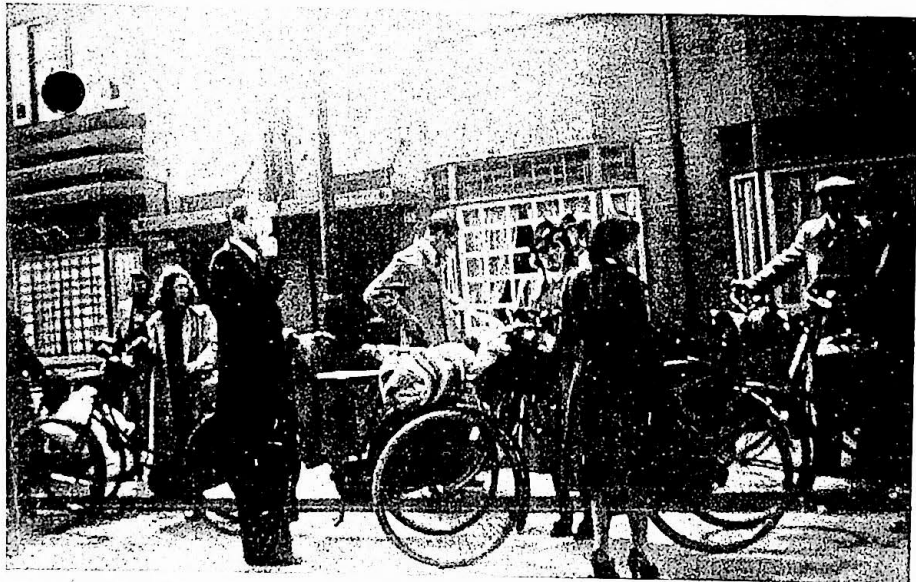
uitgave van het Min. van Oorlog

Staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf

Den Haag 1950.

8; 9. Populierstraat nrs. 25 t/m 31 op 12 mei 1940: klaar voor de vlucht. De ramen zijn van plakband voorzien, om bij een eventueel bombardement ongelukken door scherven te voorkomen. De personen op de foto's zijn: familie Van Muren, familie Van Rijen-Bliek, mevrouw Vermeren, mevrouw Oelp-Boeren, mevrouw Boeren-Jaspers. De foto's zijn gemaakt door Adr. C. Boeren. Voor dit gezelschap heeft de vlucht bijna drie weken geduurd en leidde naar Brugge.

10. Sommige vluchtelingen zijn verder getrokken, tot in Frankrijk. In de Telegraaf van 8 augustus 1940 geeft mevrouw Van Dobben-Dijckmeester – moeder van de Nederlandse consul in Frankrijk – dit verslag:

"De Nederlandsche vluchtelingen, die te Toulouse waren blijven hangen, waren niet bij de pakken blijven neerzitten. Zij allen, geen uitgezonderd, hadden werk gezocht en binnen een week gevonden ook. Een schatrijk meisje uit Breda heeft zeven weken gewerkt als dienstbode (. . .)." Later in augustus zouden de vluchtelingen opgehaald worden door B.B.A.-bussen.

Op de foto, zittend eerste rij (kinderen niet meegerekend):

7e van links: mevr. A.M.C. Mol-Rakels, verloskundige; 8e v.l.: de heer Dobben, consul, 10e v.l.: mevr. Dobben-Dijckmeester; 11e v.l.: Koos Mol, humorist; 12e en 13e v.l.: Mimie en Harrie de Hingh-Mol. Hij verzorgde de boekhouding voor de vluchtelingen en werkte op het consulaat. Later werd hij gemeente-ontvanger te Breda. 3e van rechts: mej. Huub Heiman; 5e van rechts, 2e rij van onder: Helene Sinnige, dochter van H. Sinnige van hotel De Kroon.

VIJFTIG JAAR GELEDEN KREGEN

BREDANAARS BEVEL TE EVACUEREN

Wat voorafging aan de Vlucht

HERMAN van Banning en Cees van Fessem, twee na-oorlogse Bredanaars, hebben afgelopen jaar onderzoek gedaan naar de Vlucht van Breda in mei 1940. Zij spraken met ooggetuigen en raadpleegden archieven. Het was hun bedoeling om een televisiedocumentaire te vervaardigen. Die hebben ze evenwel niet kunnen bekostigen, mede doordat de gemeente Breda geen subsidie verleende. Vandaag, precies vijftig jaar nadat de Bredanaars het bevel kregen te evacueren, doen de twee onderzoekers verslag in De Stem.

Door Cees van Fessem
en Herman van Banning

OP 12 mei 1940 vond een van de markantste gebeurtenissen plaats uit de Bredase geschiedenis: de stadsbevolking werd geëvacueerd. Het verhaal is genoegzaam bekend. Binnen 24 uur waren enkele divisies van het Franse Zevende Leger uit Noord-Frankrijk naar Brabant opgerukt om de Duitse invasie tot staan te brengen. Breda dreigde frontstad te worden en daarom moesten zo'n 50.000 burgers in allerijl evacueren.

Breda viel op 13 mei 1940, zoals veel plaatsen min of meer zonder slag of stoot. Met een na hun terugkeer begonnen de Breda-naars zich openlijk af te vragen waarom zij eigenlijk hadden moeten vertrekken. Met eigen ogen hadden ze gezien dat op vele plaatsen gevochten was, behalve in Breda zelf... In de stad begonnen de praatjes. En nog steeds worden de gemeoender beziggehouden met de vraag: 'Wie was verantwoordelijk?'

Nu had men in Breda - bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog - een evacuatieplan klaar liggen. Dit in tegenstelling tot gemeenten zoals Bergen op Zoom, Tilburg en Den Bosch. Waarom vormde Breda een uitzondering? Wat voor plan hadden de gemeentebestuurders dan opgesteld? Waren zij hiertoe bevoegd? En blijft de officiële versie van de geschiedenis de lezing waarin de verantwoordelijkheid ondubbelzinnig wordt afgewenteld op de Franse legerleiding? Of hebben luitenant-kolonel Schulten - docent krijgsgeschiedenis aan de KMA - en de Bredase publicist Kees Coenders het bij het rechte eind met hun bewering dat juist het bestaan van een gemeentelijk plan de Bredase evacuatie in de hand heeft gewerkt?

Van Slobbe

Bij toeval is 1990 het herdenkingsjaar van zowel de Vlucht als de Bredase variant op het paard van Troje, het Turfschip. Blijkbaar gaat van de 400 jaar oude ellende van mensen een grotere wervingskracht uit, want aan de Vlucht wordt dit jaar nauwelijks aandacht besteed. Dit heeft alles te maken met de geheimzinnige waas die van meet af aan rond het evacuatiebesluit heeft gehangen.

Direct na thuiskomst wezen de beschuldigende vingers van vele vluchtelingen naar de gemeentebestuurders, die de overbodige evacuatie op hun geweten zouden hebben. Uiteindelijk kwam de burgemeester met zijn uiteenzetting die tot op de dag van vandaag letterlijk door de geschiedschrijving is overgenomen: De Franse legerleiding wilde een linie inrichten aan de Mark om te proberen de Duitsers tot staan te brengen en Antwerpen buiten schot te houden. Het was generaal Durand geweest die op 12 mei om acht uur in de ochtend met de woorden 'il faut evacuer immédiatement' de gemeente voor een voldongen feit stelde.

Overigens was het principebesluit om te gaan evacueren de avond tevoren door het gemeentebestuur zelf genomen. „Breda wordt een tweede Diksmuide en daarom moet de burgerbevolking Breda verlaten”, aldus de generaal en het verhaal van Van Slobbe.

Waterdicht is deze versie allerminst. Later blijkt dat generaal Durand nooit iets met Breda te maken heeft gehad, maar in Middelburg zat, als commandant van de 68e infanteriedivisie. Daarnaast heeft 'il faut' in het Frans een rekbare betekenis en kan het zowel bevelend als adviserend zijn bedoeld. Bovendien is van een evacuatiebevel op papier géén spoor teruggevonden. Uit de Franse krijgsplannen komt evenmin naar voren dat van die zijde de evacuatie van Breda is overwogen.

Voorschrift

Bij het onder de loep nemen van de Bredase archiefstukken - waar we ons toe zullen beperken - valt de rol op die burgemeester Van Slobbe speelde bij het opzetten van een gemeentelijk evacuatieplan. Deze sleutelfiguur in de voor Breda rampzalige order van 12 mei 1940 was een voormalig officier van de generale staf en oudleraar van de Hogere Krijgsschool. Na de wapenoverval door de bende van de Venezolaanse avonturier Urbina op Fort Amsterdam in Willemstad werd hij in 1930 tot gouverneur van Curaçao benoemd. Daar moest hij als militair par excellence orde op zaken stellen. Vanaf 1936 bekleedde hij de functie van burgemeester in de garnizoensstad Breda. De toenmalige wethouder Van Mierlo omschreef hem als een militair type 'met de tuniek van de gouverneur van Curaçao en met in zijn binnenzak een briefje dat hij ook nog burgemeester van Breda was'.

Op de dag dat Nederland mobiliseerde, op 29 augustus 1939, verstuurde het departement van Defensie naar alle gemeenten in het land het Voorschrift Afvoer Burgerbevolking (VAB). Dit plan had tot doel om veiligheidsmaatregelen te nemen voor

de bevolking in gebieden waar men zware gevechten verwachtte of die geïndeed zouden worden. Breda kwam in het geheel niet voor op de lijst van de commissie Burgerbevolking.

Artikel 9

In artikel 9 van de circulaire was ruimte geschapen voor initiatieven van burgemeesters, op voorwaarde dat dit altijd in overleg zou gebeuren met de belaste autoriteit van het Algemene Militaire Gezag (AMG). Niets aan de hand dus, tot het moment dat het organisatietalent Van Slobbe animo toonde om iets van de grond te krijgen.

Op 17 november 1939 gaat de eerste brief de deur uit. Van Slobbe schrijft aan de voorzitter van de commissie Burgerbevolking: „Alhoewel ik mij ten volle ervan bewust ben, dat er thans niet de minste reden bestaat om de bevolking ongerust te maken, ben ik van den andere kant toch van mening, dat het geen aanbeveling verdient met het treffen van maatregelen tot voorbereiding van de evacuatie lang te wachten.” De burgemeester beroept zich hierbij op art. 9 en informeert terloops wie de met de uitoefening van het militair gezag belaste autoriteit is.

Van Slobbe is aan de bron en wil precies weten waar zijn bevoegdheden liggen. Eind november 1939 stuurt hij een brief met een identieke aanhef naar de met de uitoefening van het militair gezag over Breda belaste commandant van het IIIe Legercorps, waarin hij tot slot vraagt of deze akkoord gaat met zijn voornemen om een evacuatie voor te bereiden.

Het cruciale antwoord op deze brief blijkt te zijn weggemoffeld uit het openbare archief en is toen 'voor het gemak' in het geheime dossier opgeslagen. De commandant A.A. van Nijnatten antwoordt op 1 december 1939 dat 'het geenszins in de bedoeling ligt de stad Breda te ontruimen'. Hij raadt Van Slobbe af verdere voorbereidingen te treffen. Desondanks gaat de burgemeester vastberaden door met het afsnuffelen van de mogelijkheden die het opzetten van een evacuatieplan in de gemeente Breda rechtvaardigen.

Onnodig

De Commissaris der Koningin in Noord-Brabant, Rijckevorsel, stuurt op 12 december 1939 een bericht naar alle Brabantse gemeenten, dat hij van Binnenlandse Zaken het dringende verzoek heeft gekregen de gemeentebestuurders er op te wijzen niet op eigen houtje te handelen met betrekking tot evacuatieplannen: „Zolang hun gemeente niet als vluchtoord of als tijdelijke uitwijkplaats is aangewezen. (...) Daar de bevolking door zulke maatregelen onnodig in onrust en verwarring wordt gebracht.”

Als of Van Slobbe zijn zorgenkindje is, laat de commissaris een dag later in een persoonlijke brief aan de burgemeester van Breda weten dat deze, 'bij besprekingen betreffende voorzieningen voor luchtbescherming en evacuatie te allen tijde de heer Staal (commissaris Afvoer Burgerbevolking Noord-Brabant) dient te betrekken'.

Als Binnenlandse Zaken op 3 januari 1940 bij alle gemeenten informeert naar de lokale maatregelen bij mogelijke lucht-aanvallen, denkt Van Slobbe eindelijk de legitimiteit voor zijn reeds in gang gezette evacuatieplannen te hebben gevonden. Negen dagen later beantwoordt Van Slobbe de circulaire van de minister: „Dat te dezer stede de voorbereidende maatregelen voor een ontruiming als door u bedoeld reeds zijn getroffen.”

Teruggefloten

Wat heet, in Breda is men druk doende een volledig evacuatieplan uit te werken volgens de instructies zoals die door de minister waren bestemd voor echte vluchtge-

meenten. Zelfs de wijkleiders (voor elke groep van duizend man een wijkleider en twintig groepsleiders) waren reeds geselecteerd.

Nadat Binnenlandse Zaken inzicht had gekregen in de omvang van de Bredase ontruimingsplannen voelde de secretaris-generaal zich genoodzaakt om alsnog – op 31 januari 1940 – Van Slobbe in zijn administratieve voorbereidingen terug te fluiten door erop te wijzen dat Breda géén vluchtgemeente was. Ook reageerde het ministerie afwijzend op een in de NRC van 6 januari 1940 verschenen artikel waarin te lezen viel dat Van Slobbe op een bijeenkomst van de Bredase Vrijwillige Burgerwacht (BVB) over 'evacuatiepakketten' had gesproken. Dit soort berichten zou alleen maar onrust zaaien onder de bevolking. Daarna liet het departement niet meer van zich horen. Het had genoeg gewaarschuwd of simpelweg andere zaken omgán.

Ogacht de uitkomst van de briefwisselingen met de regering en militaire en provinciale instellingen, zet Van Slobbe zijn plannen in gang. Los van de vraag of

van hogerhand ontvangen circulaire of 'voorlopige aanwijzingen' met betrekking tot ontruimingen wel op Breda van toepassing zijn, reageert de burgemeester stevast met een aantal administratieve maatregelen.

Intussen heeft hij de BVB – zoals het een krachtadig ex-gouverneur betaamt – omgesmeed tot een hechte organisatie die hij prompt inschakelt bij de voorbereidingen. Deze club was in 1918 opgericht om 'socialistische woelingen' te onderdrukken en fungeerde als een soort hulppolitie. In de jaren kort voor de oorlog telde de burgerwacht 850 leden en wordt zowel materieel als financieel door de gemeente ondersteund.

• B. van Slobbe, in 1940 burgemeester van Breda. - FOTO ARCHIEF DE STEM

Wijkleiders

Op 15 december 1939 geeft de burgemeester zijn medewerkers van de BVB opdracht om bij het hoofd van de Luchtbeschermingsdienst te informeren of die personen kent die leiding kunnen geven aan grote groepen. De heer Asselbergs (het hoofd van de economische dienst van de BVB) heeft dan reeds een lijst opgesteld met de namen van potentiële wijkleiders. Diezelfde BVB houdt op 16 januari 1940 heimelijk een enquête naar de mogelijke opnamecapaciteit voor evacuéés onder de burgemeesters van omliggende gemeenten als Baarle-Nassau, Chaam, Ulicoten, Eten, Princenhage, Raamsdonksveer, Made en Zundert. In een uitgebreide vragenlijst wordt geïnformeerd naar het aantal te gebruiken stallen en schuren, de aanwezige hoeveelheid stro en de brandveiligheid.

Vervolgens stuurt de burgemeester een aantal berichten naar de heer J. Meeüs, de Stadscommissaris Afvoer Burgerbevolking. Het gaat onder meer over de aanschaf van armbanden voor wijk- en groepsleiders! Op 12 februari volgt het antwoord van de BVB: de armbanden zijn besteld, de kleur is wit met de letters W-O en G-O erop. Ze kosten 17 cent per stuk. De dag erop schrijft de gemeente een brief aan zo'n dertig bedrijven en instellingen waarin wordt gevraagd of deze animo hebben eventueel evacuatiepakketten aan te schaffen.

Op dat moment moeten de vragen van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken over de Bredase maatregelen nog worden beantwoord! Op 5 februari gaat een voorstel uit van B en W aan de raad tot aanschaf van 5.000 evacuatiepakketten à f 0,50. Totale kosten f 2.500. Een pakket bevat drie maaltijden met hutspot, aardappelen en soepgroenten.

Mastbosch

De burgemeester gaat door met het uitwerken van gedetailleerde plannen die het doel van een 'tijdelijke spreiding' ver te boven gaan. Bij de hotels (Dennenoord, Mastbosch, Boschhek) informeert hij naar mogelijke noodhuisvesting voor zieken. Het is zo gek niet te bedenken of er is wel een regeling voor getroffen. Gemeentelijke diensten als het lichtbedrijf en de waterleiding weten wat te doen in geval van een evacuatie. Zelfs zijn er richtlijnen voor het groot vee.

Op 23 maart 1940 wijst de directeur van de GGD er nog op dat 'het dislokeren van de bevolking ongewenst is'. Zijn advies mag niet baten, want kort daarvoor hebben de wijkleiders het verzoek ontvangen de armbanden aan hun groepsleiders uit te reiken.

In april wordt – blijkens de correspondentie – haast gemaakt met de voorbereidingen. Mogelijk was Van Slobbe – als officier b.d. en bekend met de in Breda woonachtige inlichtingenofficier Somers – reeds van tevoren op de hoogte van een hulpverlening van Franse troepen aan Brabant in het geval van een Duitse inval. Misschien is hiermee zijn preoccupatie met het opzetten van een evacuatieplan te verklaren.

In de puntjes

Uit alles blijkt dat het gemeentebestuur zich tot in de puntjes voorbereidde op een komende spreiding van de bevolking. Op 27 april vond een oefening van de vrijwillige wijkleiders en brandweerhoofden van de Luchtbescherming plaats. Vervolgens wordt de districtscommandant van de Koninklijke Marechaussee geconsulteerd over de te kiezen vluchtwegen. Gevolgd door een opzet voor een – algemene bekendmaking – die mogelijke noodmaatregelen absoluut dwangmatig zou maken. De tekst luidt: „Het verlaten der stad op eigen gelegenheid is ten strengste verboden en zal desnoods met geweld worden belet.”

Op 7 mei 1940 ontvangen de door de politie op staatsgevaarlijke ideeën gescreende groepsleiders een ontwerp-instructie. Ook de wijkleiders krijgen die dag een vrij nauwgezet concept-schrijven; met kindervagens moeten de Bredanaars ook daadwerkelijk kinderen vervoeren en het gebruik van fietsen wordt alleen toegestaan aan het 'evacuatie-kader'. Op 10 mei vallen de Duitsers ons land binnen en schieten de Fransen Nederland te hulp. Om later 'als dank' door het Bredase gemeentebestuur het evacuatiebevel in hun schoenen geschoven te krijgen.

De lezing van Van Slobbe wekt de indruk of het besluit om Breda te evacueren van de ene op de andere dag is genomen. Onze bevinding is dat de kiem en de intentie om te evacueren is gelegd in de overreactie van B en W, in het bijzonder van burgemeester Van Slobbe zelf, op de circulaire Voorschrift Afvoer Burgerbevolking van het departement van Defensie van 29 augustus 1939. Gezien de aard van de getroffen maatregelen kan moeilijk worden gezegd dat het ging om een tijdelijke verplaatsing van de bevolking. Voorts blijft het verwonderlijk om mensen voor de veiligheid naar een in militair opzicht uiterst strategische havenplaats te sturen. Want dat was Antwerpen.

Doofpot

In theorie is het mogelijk dat een paniekerige Franse commandant een bevel tot ontruiming van de stad gaf. Deze opvatting is zeer speculatief en kan op geen enkele wijze met archiefstukken worden onderbouwd. Op de vraag waarom Breda dan wel werd ontruimd en bijvoorbeeld Bergen op Zoom niet, lijkt ons het meest voor de hand liggende antwoord dat Breda de enige gemeente was waar een vluchtplan klaar lag.

Dat is al of niet in paniek uitgevoerd. Of heeft het Bredase plan de Fransen op een idee gebracht? Overigens zijn er nauwelijks redenen aan te wijzen waarom een Franse commandant, duizenden burgers de wegen op zou sturen die zijn eigen troepen voor aan- of afvoer nodig hadden. Het was ook niet de gewoonte om bedreigde steden planmatig te evacueren. In de praktijk trekt de bevolking spontaan weg als door het oorlogsgeweld de situatie onhoudbaar wordt, om weer terug te keren als de kust veilig is. Op de wijze waarop we dat op de televisie, de bewoners van Beiroet nog regelmatig kunnen zien doen.

De gemeentebestuurders van Breda hebben als het ware de evacuatie over zichzelf afgeroepen door een grootschalig evacuatieplan op te stellen, gebaseerd op de instructies zoals die door de minister waren bestemd voor echte vluchtgemeenten. Formeel gezien zijn er zelfs vraagtekens te plaatsen bij de rechtmatigheid ervan. Waarschuwingen van hogere overheden werden in de wind geslagen. Maar vooralsnog is er geen reden om te twijfelen aan de beste bedoelingen van de stadsbestuurders. In het geval dat Breda zonder ontruiming was plat gebombardeerd, had je het verwijt gehad dat de gemeente niet goed was voorbereid op de situatie.

Nabestaanden

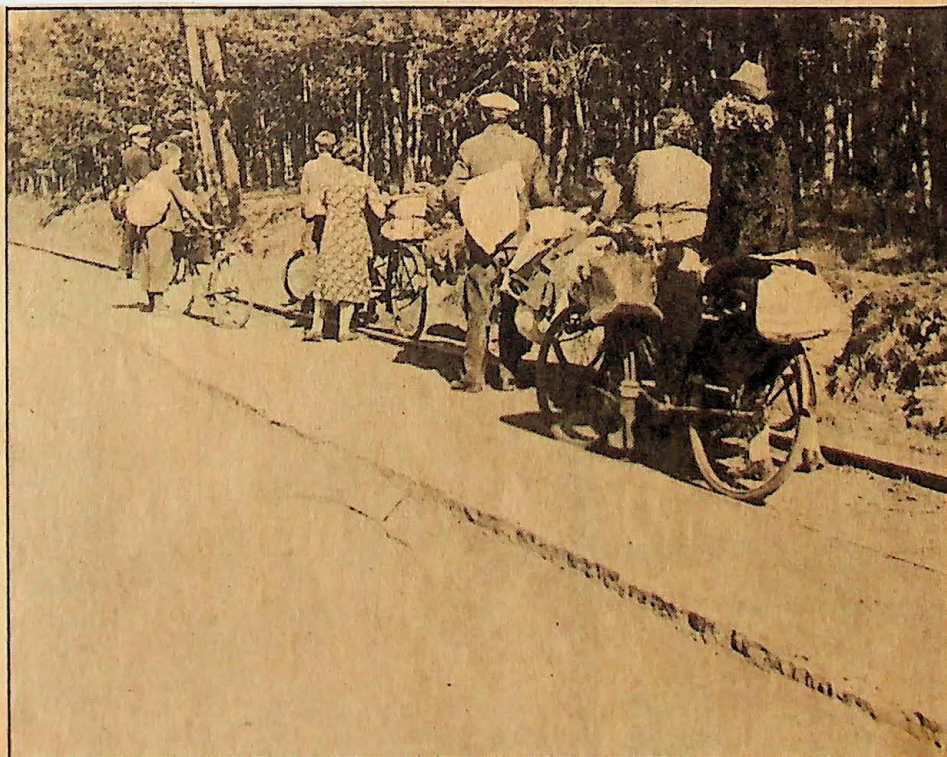
Achteraf gezien had Van Slobbe het bij het rechte eind met zijn opvatting dat Nederland niet buiten de oorlog zou blijven. De ontruiming van de stad was echter een paardemiddel om te reageren op de oorlogsdreiging. Jammer voor hem, maar ook de pittige voorbereidingen bleken tevergeefse moeite te zijn. Want in het uur van de waarheid viel de organisatie in duigen. Helaas heeft de burgemeester in de oorlog tegen het Duitse gezag geen dissidente houding gehad en voerde hij gedwee al de omstreden verordeningen uit.

Zonder de Duitse inval zou Breda nooit ontruimd zijn. Om van directe schuld te spreken is dan ook overdreven. De gemeentebestuurders hebben evenwel hun rol erg klein gemaakt en nooit de consequenties getrokken uit hun bestuurlijke misstappen. De nabestaanden van de slachtoffers zijn hiervan de dupe geworden. Hen is nauwelijks morele of materiële hulp geboden.

Zelfs het beeld De Vlucht van Hein Korman is jarenlang rondgezeuld en heeft nog steeds niet de plaats die het verdient. Dankzij het comité De Vlucht is er het jaarlijkse eerbetoon aan de slachtoffers. En voor de gemeente is het nog niet te laat om een steentje bij te dragen aan de zorg aan nabestaanden.

Zelfs na vijftig jaar blijft de doofpot-lesing gehandhaafd: Een Franse commandant geeft het bevel Breda te ontruimen. Er vallen zeker negentig doden.

Voor de huidige bestuurders niet iets om de stad mee te promoten. Wellicht over een paar honderd jaar, net als met het Turfschip.

• Bredanaars op de vlucht.

De dageraad van zaterdag 11 mei breekt aan. De seringens bloeien; maar de koeien krepereën in de weiden van West-Brabant. De eerste schok, 'wij zijn in oorlog', is achter de rug. Burgers willen het dagelijks leven hervatten, maar alles is anders. De bevelhebbers in het Algemeen Hoofdkwartier in Den Haag krijgen tegenstrijdige berichten over luchtlandingen. Duitse para's zouden in Nederlandse uniformen opereren. Angst voor 'de vijfde colonne' heerst. Die tweede oorlogsdag ligt Brabant open voor de Duitsers. In de meidagen vallen stellingen sneller dan de generaals kunnen denken. Een verhaal van terugtocht en overgave en hoe Zeeland nog doorvecht tot eind mei.

Van vrijdag op zaterdag wordt er aan de rand van het Liesbosch tussen Etten-Leur en Breda geschoten. Opnieuw geen huwelijksnacht voor de jonge echtgenoten Rien Coremans en Jo Houtepen. Ze slapen voor de tweede nacht in het veld. De oorlog komt dichterbij.

Hypoliet van de Vijver ziet in Zeeland met vreugde de Fransen z'n dorp Biervliet binnenkomen.

„Met vrachtwagens en dubbeldeksbussen uit Parijs. Allemaal Bretonnen, fijne jongens. Ze hadden kanonnen met lopen zo lang als de toren van Sinte Kruis”.

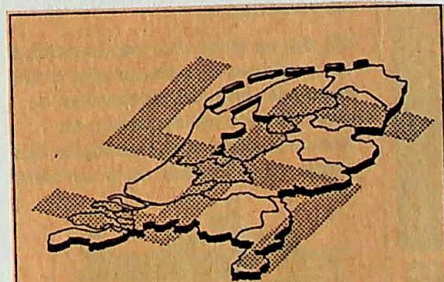
In Breda en Dongen worden de bewoners die morgen ook geconfronteerd met voorbijtrekkende Fransen. Een nonchalant volkje, vindt Dongenaar Piet Wijnen. „Op zaterdagmorgen kwamen ze. Vreselijk onverschillige lui op ouwe lompe motoren. Ik zie nog voor me hoe die soldaten, met één hand een sjekje draaiden.”

Piet Buurman in Breda ziet ze 's morgens richting Terheijden gaan, naar de Moerdijkbruggen. „Na de pantserwagens kwamen er honderden militairen, te voet en met ezels. Ze droegen vaatjes rode wijn. Daar konden ze met een speciaal tuitje uit drinken. Als wij dat probeerden, dan morsten we op ons hemd, maar zij konden staande drinken.”

Een struik met een geweer erin.

Zo maakt de uit Noordschans geëvacueerde Linze van der Mierden kennis met de nieuwe bondgenoot. „In Oud-Gastel zag ik m'n eerste Franse soldaat. Zwaar gecamoufleerd. Met van die bladeren en zo.”

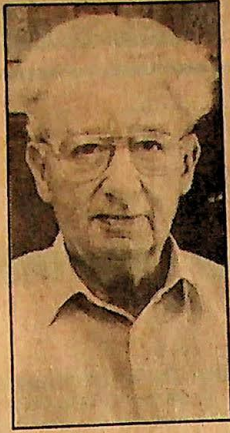
Ondertussen schikt de jonge Wim Belling, de fronthospik uit Bergen op Zoom zich in zijn lot van krijgsgevangene in de Peel. „Om ons murw te maken moesten we langs rijen kapotgeschoten lichamen lopen. Dode Duitsers, aan de ene kant van het weggetje, dode Nederlanders aan de andere kant.”

10 MEI TOEN

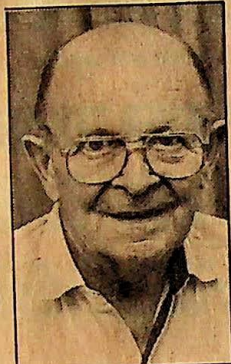
• Hypoliet van de Vijver: ... geslapen als een os....

• Piet Wijnen: ...we zagen bommen vallen...

• Linze van der Mierden: ...allemaal manoeuvres...

• Jan Dekkers: ...de boel was verraden...

• Cor Hollemans: ...nog nooit zoveel dooien gezien...

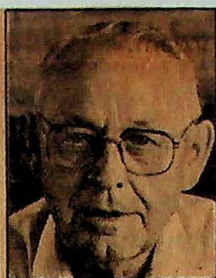
• Piet Buurmans: ...voor het eerst mijn moeder zien huilen...

• Cor Leyten: ...zat Duitsers gezien...

• Izak van der Linde: ...den oorlog is 't er...

• Rien Coremans: ...daar stonden we met z'n tweetjes...

• Jo Coremans-Houtepen: ...geronk van vliegtuigen...

• Ko Luijck: ...flessen door de ramen...

• Suus van der Linde: ...schöne onderbroeken...

• Elza Staal: ...m'n moeder hamsterde...

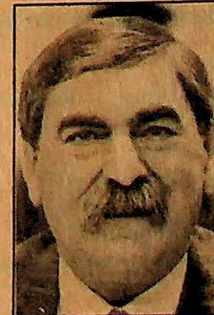
• Wim Besling: ...wij zwaaiden, zij schoten...

• Theo Korsmit: ...de lucht deed zo raar...

• Toon den Ridder: ...toen was er ineens angst...

• Arie Notenboom: ...alles brandde...

FOTO'S COR J. DE BOER, DICK DE BOER, JOHAN VAN GURP EN BEN STEFFEN

Bruidsbed

De onfortuinlijke Rien Coremans is drie dagen getrouwd, maar heeft nog steeds geen echte huwelijksnacht achter de rug. Hij hoopt op vanavond.

„Zondagmorgen zijn we beesten gaan voeren in het Liesbosch. Bij Jo thuis hadden ze twee koetjes en die stonden te huilen in de stal. Buiten waren ze nog steeds aan het schieten en aan het gooien. 't Was negen uur en we zeiden tegen mekaar: „We moeten vanavond eens lekker kunnen slapen, bij een broer in Etten dachten we.”

„Nou, heel het huis zat daar vol vluchtelingen. Die dag is daar binnen nog een kind geboren. Daar stonden we met z'n tweetjes buiten, net getrouwd. Ik heb m'n broer gevraagd: 'Hedde gij een bijl'. Ik heb toen een paar bomen omgehakt in 't bos en heb een gat in de grond gegraven. De boomstronken hebben we over die put gelegd en binnenin had ik een paar bussels stro gegoooid.”

„Ik zeg: Vrouw, hier slapen we vanavond. Een gat in de grond, ons bruidsbed zozegd. Nou, ook dat lukte niet. Tegen 5 uur komt zwager Bram uit De Peel gefietst, weggevlucht met een hele groep soldaten. Ze waren nog met drie over, de rest was onderweg doodgeschoten.”

„Of hij hier ergens kon slapen?”. Ik zeg: 'Bram, da's opgelost, kom d'r maar bij. Zo hebben we die nacht met vijf man in een kuil gelegen, waar er eigenlijk maar plaats was voor ons twee.”

„Om vijf uur stond moeder aan de rand van 't gat: 'Rien kom d'r uit, de koeien moeten gemolken worden'.”

In de loop van de volgende dag, 13 mei, bereiken Duitsers te paard Sint Willebrord. Ko Luijckx ziet ze komen, wantrouwig.

„Bij ons zijn de Duitsers nooit baas geweest. Nee, meneer. Ze hebben er es één hardstikke dood geslagen in een café. Die kastelein was niet verlegen. Wilde nog met een bijl die Duitse kop helemaal openslaan. Maar dat baasje was al steendood. Later kwam een verbod voor Wehrmachtsoldaten om te gaan stappen in het dorp.”

Hij herinnert zich de gewapende vrede met de Duitsers: „Ze konden wel drukte maken met al die wapens, maar ze waren niet de baas op Willebrord, nee, meneer.” De Duitsers betrekken een school. Die eerste nacht al vliegen de lege flessen door de ramen.

Op 14 mei keert Rien Coremans terug naar de tuinderij in het Liesbosch. „We moesten een paar keer met de fietsen in de sloot. Thuis zetten we die fietsen tegen de pereboom. Ik draai de sleutel in de voordeur, kijk om en zie twee Duitsers er met die fietsen vandoor gaan. Verdorie, ons huwelijkscadeau. Ik vlieg d'r achteran en trek een van die kerels van de fiets. Toen kreeg ik voor 't eerst een klap van een Duitser. Ik riep: 'Mijn Fahrrad!' Na een heleboel gedoe kreeg m'n vrouw d'r fiets wel terug, maar ik niet. Ze beloofden dat ze die van mij 's avonds terug zouden brengen. 's Avonds komt 'r warempel een Duiters met die fiets. 't Was nog een aardige vent ook, en Sudeten-Duitser, een boerenzoon uit Tsjechoslowakije. We hebben heel de avond gepraat en hij liet ons foto's zien van z'n vrouw en z'n kinderen. Op zo'n moment besef je ineens: 'He, da's ook een mens!'”

Dinsdag 14 mei verlaat koningin Wilhelmina het land. We verdedigen de Hollandse waterlinie. Noord-Brabant is bijna helemaal in Duitse handen. Die middag wordt Rotterdam gebombardeerd. Even na half vijf capituleert generaal Winkelman. Een dag later volgt de officiële overgave.

Boontjes zetten

De Franse generaal-majoor Durand maakt die ochtend in Vlissingen bekend dat hij opdracht heeft Zeeland tot het uiterste te verdedigen. Hij klaagt over 'te weinig geschut'.

Om een uur in de middag vallen de Duitsers de achteruitgeweken verdediging bij de Zuid-Willemsvaart aan. De Nederlanders hopen vergeefs op Franse hulp. Zo zakt de verdediging van Brabant in elkaar. De negende Panzer-Division rukt op naar de Moerdijkbruggen. Brabant ligt open.

Het blijft mooi lenteweer. De kersverse bruidegom Rien Coremans werkt later die ochtend op het 'lapje' bij het Liesbosch.

„Rijtjes bonen zetten. Maar we hadden nog geen drie rijtjes geplant of daar begonnen die Fransen met hun karabijnen op de Duitse jachtvliegtuigen te schieten. Ze draaiden zo wat rond de bomen om in dekking te blijven en knalden dan met die ouwe geweren.”

„Om half drie zagen we twee Heinkelbommenwerpers komen, op een afstand van achthonderd meter. Ze kwamen recht op ons boontjesveld aan. Wij er vandoor. Al snel ontploften de eerste bommen. In de wei: allemaal kapotte koeien! We waren zo wijs om gelijk in een sloot te duiken. Dat hadden we gauw geleerd.”

Tegen de avond circuleren er in Breda berichten dat de hele stad leeg moet. Evacuatie!

Piet Buurman „De Franse militairen zouden de stad verdedigen met 20.000 man. Ik ben die avond heel laat naar bed gegaan. Het was heel vreemd. M'n broer en ik sliepen bij elkaar. Dat deden we anders nooit. Onze kleren lagen gereed en ons moeder had onze goeie schoenen bij het bed gezet.”

De Duitsers liggen voor Breda.

Zondag 12 mei, eerste pinksterdag en al drie dagen oorlog.

In de kerk van Biervliet bidden de mensen. Boven hun hoofd is een luchtge-

vecht aan de gang.

Die dag doen de Fransen nog een zwakke poging om de Moerdijkbruggen te heroveren. Ze ontdekken dat de Nederlanders al hun stellingen hebben ont-ruimd en trekken zich terug achter de Mark. Het moet voor de Fransen een eigenaardige gewaarwording zijn geweest. Een land helpen waarvan het leger op de loop gaat. Taai en moedig opererend op die vreemde grond zullen ze zich de komende dagen verder terugtrekken.

Midden in de nacht van 11 op 12 mei wordt Piet Buurman in Breda wakker.

„Van getimmer. Dat was vader. Aan het fietsstuur had-ie het rek van een transportfiets gemonteerd. Zondagmorgen moesten we weg. Moeder stond voor de spiegel te huilen. Toen ben ik de Duitsers gaan haten.”

„Buiten in de Polderstraat stonden mensen klaar om te vertrekken. We kwamen langs de winkel van Albert Heyn en daar zag ik dat mensen spullen uit de etalage haalden. In het Mastbosch zaten de Fransen. Die schoten met luchtafweer op de Duitse vliegtuigen. Via Strijbeek liepen we naar het zuiden.”

„Rondom ons ook allemaal vluchtelingen met fietsen, met kinderwagens en met volgepropte kussenslopen. Dikwijls moest je van de weg af. Iedereen gooide z'n spullen neer. De vliegtuigen schoten, omdat er Franse soldaten tussen de evacués liepen. We liepen door Oost- en Westmalle, stadjes die vernietigd waren door de Duitsers. Lege huizen, uitgebrande geraamten, waar je dwars doorheen kon kijken. Alleen in de woonkamers zag je nog een kruis hangen. M'n moeder zei: Kom jong, doorlopen!” Vijftigduizend Bredanaars verlaten zo hun stad. Breda blijft achter als een huis met lege kamers.

Ondertussen wordt Jan Dekkers, de paardeknecht, bij de melkfabriek in Leende tegen de muur gezet. De Duitsers halen z'n zakken leeg. Daarna gaat het naar Someren en wordt hij in een kippenhok gesmeten.

Hij heeft kennis aan een meisje uit Budel. Ze komt 's avonds naar het hok met een burgerpak. Jan kleedt zich om, begraaft z'n militaire kloffie en smeert 'm. Na twee kilometer al gaat het mis. 'Hände hoch!'.

'Vite, vite'

Maar Zeeland vecht door.

Jawel Nederland capituleert, maar het kleine Zeeland weerstaat het Derde Rijk. Toch zal het laatste hoekje vrij Nederland snel ineen schrompelen.

De Bath-stelling valt, de Zanddijk-stelling valt. De polders zijn onder water gezet, maar de Duitsers komen over de dijk. De verdedigers hebben een paar

bunkers en revolvers met zes patronen de man, de Duitsers komen met mitrailleurs en duikbommenwerpers.

Later zal een soldaat verklaren: „We wisten niet eens wat een landmijn was. In twintig maanden dienst hadden we nooit een tank gezien, nooit een kanon horen schieten.”

Met hun krakkemikkig materiaal vechten Fransen nog langs het Kanaal door Zuid-Beveland, als de Nederlanders al gevlucht zijn. Op het ere-kerkhof van Kapelle worden na de overgave 229 Fransen begraven. De Nederlandse landmacht telt in Zeeland, tijdens de meidagen, 33 gesneuvelden.

De Duitsers rukken op naar de Sloedam, de Fransen opjagend. Op 17 mei bombarderen ze het middeleeuwse centrum van Middelburg.

„Op de Sloedam is er hard gevochten, maar wat wisten wij daarvan”, zegt Hypoliet van de Vijver „je kwam toch niet verder dan de Markt van IJzendijke. D'r waren wel altijd vliegtuigen in de lucht, meestal Duitse Stuka's.”

'Vite, vite, vite'. De Fransen trekken zich terug over de Westerschelde.

In Aardenburg maakt Suus van der Linde, de bakkersdochter, zich druk om haar vriend Izak, die bij Cadzand op Duitse vliegtuigen moet schieten. Niet de vijand, maar de wetenschap dat Izak 'geen schoon goed' heeft is de reden van haar zorg. En zo pakt Suus de fiets, laadt een tas vol met hemden en onderbroeken en vertrekt naar de kust. Ze geraakt bij de luchtverdedigingspost waar een stomverbaasde Izak vraagt: 'Hé, wat kom jiej hier doen?'. „Ah, mée schône onderbroeken Izak!”

Achteraf lacht Suus: „Je kunt toch niet in die vuule rommel het land verdedigen!”

Van de Vijver: „De mensen op straat maakten geen paniek. Ze waren alleen maar stil. Op een gegeven moment werd

er met granaten uit Vlissingen geschoten. Toen gingen die Fransen aan het lopen. 't Was zondag en de boeren waren allemaal naar de kerk in Biervliet. Hun fietsen stonden buiten, nog niet op slot zoals tegenwoordig. Die Franse soldaten hebben al die fietsen gestolen. Daarna zijn de Walen gekomen. Die stalen echt als de pest. 't Was één grote wanorde, alles ging lopen.”

Suus: „Ons huis in Aardenburg zat er glad vol mee. We hadden een bakkerij en nou was het slecht weer geworden en die Walen waren kletsnat. Dus gingen die soldaten zich warmen aan de oven. Daar lagen ze dan op de vloer, rammelend van 'de grote vrete'. Die Walen? Nee, geen best volk, maar ja, een leger op de vlucht is altijd lelijk jongen”.

Stilte

Als haar broer, ook Izak, na het vertrek van de vluchtende soldaten de strobalen in de bakkerij opruimt vindt hij een achtergelaten handgranaat. Izak van der Linde: „Wist ik wat het was? D'r waren hier nog een paar Waalse soldaten, dus ik dacht, ik geef 'm aan die mannen, Nou, ze staken me gelijk in 't kot. Ik ben d'r uitgeraakt, want ik ben op de pispot geklommen en dan kon ik net bij de grendel van de celdeur. D'r stond een Waal op wacht. Hij zegt: 'Wat doe gij?'. Ik vertelde 'm wat er gebeurd was. Hij had er leut om en zei: 'Allez maat, trap het maar af.'”

Suus: „Op een avond kwamen er trams vol met Marokkanen langs, allemaal in dienst van het Franse leger. Oh, dat waren knappe jongens. Man, 't is maar goed dat ze die hier niet losgelaten hebben”.

Als rond 28 mei de Fransen en de Walen weg zijn valt er een vreemde stilte in Zeeuwsch-Vlaanderen. De verdedigers zijn weg, de veroveraars moeten nog komen. Op 29 mei fietsen vier Duitsers het dorpje Sint Kruis binnen. Met het geweer in de aanslag over het stuur loeren ze om de hoek van de straat en stappen dan voorzichtig verder. Zo raakt het kleine Sint Kruis bezet. Op 30 mei trekken de Duitsers Oostburg binnen. In de huizen van de Zeeuwsch-Vlamingen ligt een laatste bekendmaking van jonkheer Quarles van Ufford, de commissaris van de koningin: „Ik neem afscheid van de bevolking van Zeeuwsch-Vlaanderen met de bede dat God hen moge leiden in donkere dagen. In betere tijden, moge het spoedig zijn, hoop ik hen allen weer te zien. God behoede, vorstin, land en gewest!”